

He Mo'olelo

—No—

‘A‘ahoaka Ke Koa

—a me—

Kona Hānau Kupanaha ‘Ana

He Mo'olelo Kahiko No Kaua‘i

Māhele 1

30 Dekemaba 1876

Ua hānau ‘o Kalalea na Kapaopao kāne me Kahala wahine. ‘O Anehola (Anahola) nō ka ‘āina hānau. He mau ali‘i nō kēia mau mea no ua Ko‘olau nei.

Aia ko lāua wahi noho i Kalaewahiwai, aia i ke alanui hele ma uka. ‘O kahi noho ma‘a nō ia o nā ali‘i. Iā lāua e noho ana, he mau mea ‘ōpiopio nō lāua. Ua hāpai ‘o Kahala i ia manawa, ‘o ka hele ia a ka wā e hānau ai, ku‘i ka hekili, ‘ōlapa ka uila, nei ke ōlai, kahe ka wai ‘ula. ‘Ekolu pō, ‘ekolu ao, ‘a‘ole he mea a hemo iki ‘o ke keiki pilihua a nā ali‘i. Ho‘ouna ‘ia ke ki‘i i ke kahuna, ‘o ia ‘o Kanoeoalaka‘i. Aia kona wahi i noho ai i uka o Wainiha. I ka hiki ‘ana aku o ke ki‘i, e noho mai ana nō kēlā, ua hele a māhana i ka ‘awa. ‘O kona kapa e noho ana, he ku‘ina akāka; ‘o Miloli‘i kahi kuku nui i kēia ‘ano kapa. I ia wā, ua ‘ike ‘ē mai nō kēlā i ka huaka‘i a kēia kanaka, nīnau maila kēlā, “He aha kāu huaka‘i o ka hiki ‘ana mai i o‘u nei?”

“I ho‘ouna ‘ia mai nei au e ke ali‘i o Anehola, e Kapaopao, no ka hānau o ka wahine. ‘Akolu pō, ‘akolu ao, ‘a‘ole he mea a hemo iki ‘o ke keiki, no laila, ki‘i mai nei au iā ‘oe.”

‘Ī maila kēlā, “‘A‘ole au e hele pū aku me ‘oe i kēia lā. Aia a pōpō a ahiahi, hele aku au a moe i kahi o Kuaehu i ‘Aliomanu. Eia nā mea āu e ho‘i aku ai a ha‘i aku i ua mau ali‘i lā. E ki‘i aku i Mai‘akini i pū ‘awa hiwa me ka lau nō, aia i uka o Keālia kēia wahi. Eia ka lua, e ki‘i aku i wai i luna o Wai‘ale‘ale, ‘a‘ole me ka ipu, me ka lau o ka mokihana, pū‘olo a pa‘a, lawe mai, a hiki aku au, hana.” A pau kēia mau ‘ōlelo a ke kahuna i ka ha‘i ‘ia mai, ho‘i maila ke kanaka a hiki i mua o Kapaopao, ke ali‘i, ha‘i akula i nā mea a pau āna i lohe ai mai ke kahuna mai. A lohe ke ali‘i, huli a‘ela ia a nīnau i nā ali‘i a pau e noho ana, “‘O wai lā ka mea kūpono e ki‘i i kēia mau mea i kuhikuhi ‘ia mai nei e ke kahuna?”

Huli a‘ela ‘o Kahala me kona ‘eha nui, a nīnau a‘ela i kona kaikunāne iā Pōhakumalumalu, “‘Ē, ‘o ‘oe paha ke ki‘i i ka ‘awa i uka o Mai‘akini.” ‘Ae maila kēlā.

“‘O wai ke ki‘i i ka wai?”

“‘O Keanuo‘aipō ke ki‘i i ka wai i luna o Wai‘ale‘ale.”

He manawa ‘ole, hiki mai kēia mau mea a ‘elua, a i ia ahiahi nō, hiki mai ke kahuna a moe ma ka hale o Kuaehu. ‘O Hoku ia pō, a ao a‘e ‘o Hoku nō ia ao. Ma ia lā, hele mai ua kahuna nei a hiki i mua o Kapaopao, “Ua mākaukau nā mea a pau, ‘o kāu hana wale nō koe.” I ia manawa, mama ‘ia ka ‘awa mai ke a‘a, a ke kino, a ka lau. A wali ka ‘awa, hui pū me ka wai, a hamo ‘ia mai ke po‘o o ke ali‘i wahine a nā wāwae. I ia wā koke nō, ku‘i ana ka hekili, ‘ōlapa ana ka uila, nei ana ke ōla‘i. I ia wā koke nō, ‘alalā ana ke keiki i waho, he keiki kāne, he pā‘ele ma ke kua mai ke po‘o a nā wāwae, he ‘ili maila ma ke alo. A hala nā lā he ‘umi, moku ka piko, kapa ‘ia ka inoa ‘o Kalalea, pau a‘ela ka pilikia, ua hemo ke keiki.

I ia kuakoko nō, hāpai hou nō ‘o Kahala. ‘O ka hele ia a kokoke i ka puni, ‘ono a‘ela ‘o Kahala i ka i‘a he ‘ōlali moe one o Hālaulani. Kokoke e hānau i ka pō ‘o Kulu, Kulu ke ao, Hano ka pō, ku‘i ka hekili, ‘ōlapa ka uila, nei ke ōla‘i. I ia pō nō, hānau ana ke keiki. I hānau a‘e ka hana, he kaikamahine, kapa ‘ia ka inoa ‘o Nālehuaolulu‘upali. Lilo ka hānai o kēia kaikamahine iā Ho‘ohila, he kaikunāne no Kahala, aia kona wahi i Lumaha‘i. ‘O nā keiki wale nō kēia a kēia mau ali‘i. Oi noho aku a nui ‘o Kalalea a kilakila ka nani, ke kū a ke kanaka maika‘i. ‘O kāna hana mau ‘o ka he‘enalu. Nānā aku ua keiki nei ‘o ka ha‘i mai o ka nalu ‘o Kanahāwale, hele ka nalu a polipoli maika‘i. Iho akula lāua nei me kahi aikāne a ia nei ‘o ia ‘o Palikoa, he wahi keiki kalohe kēia. Nānā akula kēlā a he kanaka lauoho ‘ole, holo kēlā me ka pūpū weuweu a kanu iholā ma luna o ke po‘o me ka ‘ī aku, “Eia ka lauoho o kō po‘o!” Hū a‘ela ka ‘aka a kānaka.

Iho lāua nei a hiki i kai a aia ia wahi ma kēlā kapa o ka muliwai o Anehola. Aia ma laila kēia nalu ‘o Kanahāwale. ‘O kahi luana mau nō ia o nā kānaka o kēia wahi. Aia ma kēlā ‘ao‘ao kahi i noho ai ‘o kekahi ‘elemakule, he kilokilo, he nānā ‘ōuli o ke kanaka. ‘O ka inoa o kēia kanaka ‘o Kuaehu. Iā Kalalea e he‘enalu ana me kahi aikāne me Palikoa, he ‘oi kēia o ke keiki akamai i ka he‘enalu, ‘a‘ole ‘o ia e he‘e i ka nalu, aia wale nō i ka lala. Hele kēlā a kū ka ‘ea o nā wa‘a li‘ili‘i. ‘Uā ka pihe a ha‘alele wale i ka ua mea ‘o ke akamai. Pēlā mau nō e hana mau ai i nā wā a pau. ‘O ka hana mau nō a ua ‘elemakule nei ‘o ka nānā iā Kalalea a ‘ī iholā, “Inā paha ‘o ke kane kēia a ku‘u mo‘opuna, ola nā iwi o ka ‘elemakule,” wahi āna i loko iho ona.

E waiho iki kākou iā Kalalea, e huli a‘e kākou e nānā iā Kuaehu a me kāna mo‘opuna ‘o Koananai. He kilakila kēia o ka wahine u‘i a nani ho‘i ke nānā aku. Aia kēia kaikamahine i uka o Kahihikolo, kahi i noho ai ‘o nā mākuā o kēia kaikamahine, ‘o Pueo ke kāne, ‘o Kahihikolo ka wahine. He mau ali‘i nō kēia, ‘o lāua nō nā ali‘i o Ko‘olau a puni. ‘Ekolu nō mau keiki a Pueo me Kahihikolo.

Penei ka mo‘olelo o ka hānau ‘ana o kēia mau keiki. I ka wā i hāpai ai ‘o Kahihikolo i kā lāua hiapo, aia i Kīlauea ko lāua wahi i noho ai. I ka hiki ‘ana i ka wā i hānau ai, ‘ehā pō, ‘ehā ao, ‘a‘ole he mea a hemo iki ‘o ua keiki nei. Kūpiliki‘i nā mākuā no ka hemo ‘ole. ‘Ehā hou pō, ‘ehā hou ao, hānau ua keiki nei. ‘O ka pō i hānau ai, i ka pō i o Mahealani; ka malama i hānau ai i o Kā‘elo. No laila, ‘o Kā‘elo ke kāne, ‘o Pulukā‘elo‘elo ka wahine; hānau kanaka i kēia malama he kanaka kāpulu a he wahine kāpulu. I ia pō,

ku‘i ka hekili, ‘ōlapa ka uila, nei ke ōla‘i, kahe ka wai ‘ula. I hānau a‘e ka hana, he keiki puhi, holo ana i kai kēia keiki puhi, he keiki kāne.

I ia koko nō, hāpai hou nō ‘o Kahihikolo. I loko o ka lima o ke ku‘u ‘ana, ua mana‘o nā mākua, ua pau lā ho‘i ka hānau kupanaha ‘ana. No laila, ho‘omaka nā ali‘i o Ko‘olau e haku i ka inoa. Haku ihola ‘o Kāhili i kāna mele, he ali‘i wahine ia.

*Nani Kilauea he kuahiwi no Ko‘olau,
Kāhiko nō Puna i ke ‘ala me ke onaona,
Onaona ‘a‘ala nā pua i ka wa‘a,
He wa‘a kele na ka makani Kiuwailehua,
He lehua ke aloha na ka makemake,
‘O ku‘u makemake, ua kō a‘e nei,
‘O ka ‘i‘ini nui nō ia a ka mana‘o,
‘O ku‘u lei aloha, ua hiki mai ē.*

Haku mai ho‘i kekahi ali‘i kāne, ‘o ia ‘o Pīla‘a, i kāna mele he inoa nō no ua keiki nei.

*Nani Kauhakakē i ke ao a ka Nāulu,
He uluhua au iā Waiakalua,
I ka hana mao ‘ole me Kikī‘ōpua,
He pua aloha na‘u ka mokihana,
I lei aloha me ku‘u hoa ē,
He hoa i ka makani he Ulumano,
‘O ku‘u lei aloha, ua hiki mai ē.*

A pau kēia mau mele i ka haku ‘ia, he mea pa‘a na‘au ia i nā ali‘i o nā Ko‘olau. He mea nui nō ia i nā ali‘i o ka wā kahiko, ‘o ka haku i nā mele inoa. Haku ho‘i ‘o Leleā‘anae, he ali‘i wahine, i kāna mele.

*Lei Hā‘ena i ka ua Pa‘ūpili,
Pili aloha me nā lehua o Lulu‘upali,
‘Oama nā hala ‘ai a ke kīna‘u,
He i‘a ‘ai ‘ia na ku‘u makemake e noho nei,
E noho a‘e ana i ke kau o ka nele,
A hiki mai nō ‘oe, pono iho au,
‘O ku‘u lei aloha, ua hiki mai ē.*

He nui nā ali‘i i haku mele, e kali kākou a ma hope aku. ‘O ka hele ia a ka manawa i puni ai, ho‘omaka nā ali‘i e ho‘ouka i ke mele inoa. ‘O ka hele ia a ka wā i hānau ai, ‘ehā pō, ‘ehā ao o ka ho‘okōhi ‘ana, ‘a‘ole he mea a hemo aku. A hala ia mau pō a me ia mau lā, pono ‘ole ka mana‘o o nā mākua a me nā

ali‘i. ‘Elima pō, ‘elima ao, i ke ono o ka pō, ku‘i ka hekili, ‘ōlapa ka uila, nei ke ōla‘i, kahe ka wai ‘ula. I hānau a‘e ka hana, he keiki puhi nō, he kaikamahine. Hānau i ka pō ‘o Mahealani, ‘o ka malama i hānau ai ‘o Kaulua; ‘o Kaulua ke kāne, ‘o Lanihua ka wahine, hānau kanaka i ia malama, he hokua leholeho.

Holo ana nō i ke kai kēia puhi. Pilihua nā mākua no ka hānau kupanaha, ‘alua keiki, ‘alua nō i ka hānau kupanaha. I ia koko nō, hāpai hou nō ‘o Kahihikolo.

E waiho iki kākou iā Kahihikolo a me ka ‘ōpū e hāpai lā. E huli a‘e kākou a nānā i nā keiki puhi. Aia ko lāua wahi i noho ai i kahakai nō o Kīlauea, he lua nui. Aia ka pōhaku nui e kū nei a hiki i kēia wā. Iā lāua i noho ai a nui ua mau keiki puhi nei, ‘ī akula kahi kaikuahine i ke kaikunāne, “ ‘Ono mai nei kā ho‘i au i ka wai.”

‘Ī aku ke kaikunāne, “E pi‘i ho‘i hā kāua i ka wai.”

“ ‘Ae,” wahi a ke kaikuahine. ‘O ia ‘oni kā lāua nei, ‘o ia ne‘e, ‘o ia wala, ‘o ia holo, ‘o ia hele kā lāua nei a hiki i kuahiwi, loa‘a nō ka wai a kahi kaikuahine, kahe ana i kai, ‘o ke kaikunāne ho‘i, ‘a‘ole i loa‘a a ho‘i wale nō me ka nele. Aia nō kēia mau ‘auwai i Kīlauea e waiho nei a hiki i kēia wā. Aia nō i ke alanui, ua kapa ‘ia nō ua mau ‘auwai lā ‘o Ka‘auwaiakapuhi, he wahi mākā‘ika‘i ‘ia nō ua wahi lā a hiki i kēia wā.

E ha‘alele kākou iā lāua nei e ‘oni ana i ke kai o Kīlauea. E ho‘i a‘e kākou e nānā iā Kahihikolo, a me ka hānau ‘ana o kēia keiki e hāpai nei, ‘o ia noho aku o lāua nei a nui loa ka ‘ōpū o Kahihikolo. Ho‘omaka hou nā ali‘i o Ko‘olau e haku i nā mele inoa. Haku maila kekahi ali‘i wahine ‘o Hoakalei.

*Nani Hā‘upu he kuahiwi no Hulē‘ia,
E hu‘e a‘e ana loko i ka ukana he aloha,
E aloha a‘e ana ‘o nā Kiakaunu,
He kaunu wahahe‘e na‘u e ka makemake,
‘O kā loko hana nō ia e hana nei,
Hanahana mau ka ua no Ha‘ikū,
E kū mai ‘oe e ke aloha o mālo‘elo‘e,
‘O ku‘u lei aloha, ua hiki mai ē.*

‘O ka hele ia a ka wā i hānau ai, ua puni. Ua hānau ua ali‘i wahine nei i ka pō ‘o Hoaka, ‘o ‘Ikuā ka malama; ‘o ‘Ikuā ke kāne, ‘o Ho‘opaupauaho ka wahine, hānau kanaka, he kanaka leo nui, he wahine leo nui.

I ka pō i hānau ai, ‘akahi nō ‘o Kuaehu a noho pono aku i ka wā hānau, no ka mea, he kilokilo kāna hana. ‘O ka hele ia a ka manawa e hānau ai, ho‘okokōhi maila nā ao o ka lani, ku‘i ka hekili, nei ke ōla‘i, ‘ōlapa ka uila, kahe ka wai ‘ula a Kanaloa, ‘ōpa‘ipa‘i nā kūkulu o Kahiki ‘elima pō, ‘elima ao. I ke

ono o ka pō, hānau. I hānau a'e ka hana, he kaikamahine. He uiui, he nīnau kā kēlā ali'i, kēia ali'i: Na wai e kapa ka inoa o ke ali'i? Na ke kupunakāne, na Kuaehu. No laila, kapa ihola 'o Kuaehu i ka inoa, 'o Koananai; mō ka piko, kani ka pahu. Hānai 'ia kēia kaikamahine a nui, 'a'ohē pu'u, 'a'ohē ke'e, 'o ke kū a ka wahine maika'i, ho'okahi nō hana a ia nei, 'o ke kui lei mokihana, 'o ka lā'au ho'okahi nō ia o kona pā. 'O kā ia nei noho nō me kahi kahu ona me Kaikioloweo, he wahi kuapu'u kēia. 'O ia noho aku a nui a piha nā makahiki he 'umikumamālima. Ua mana'o nā mākua a me ke ali'i e ho'āo 'o Koananai me Kahuoi, he keiki ali'i nō kēia mai Kahiki mai, no Kalewanu'u, a i kona wahi i noho ai i 'Anini, 'o kona wahi nō ia i pae mua mai ai me kona kahu, me Kahale'ala a me Hanapai, he mau kānaka koa kēia.

Akā, ua pa'a 'ē ka mana'o o Kuaehu, 'o Kalalea ke kāne a kāna mo'opuna haku e ho'āo ai. No laila, ua like 'ole ka mana'o o nā mākua a me nā ali'i, me ko Kuaehu, kona kupunakāne. Ua pa'a ka ho'opalau 'o Kalalea me Koananai ke ali'i pu'ukani o nā Ko'olau. Ua noho wale i ka uka o Kahihikolo kona hale ali'i nani i kāhiko 'ia i ke 'ala o ka mokihana a me ke 'ala o ka laua'e o Makana. He lō'ihī nō ko lāua noho ho'opalau 'ana, ho'okahi makahiki. A pau ka noho ho'opalau 'ana, kokoke i ka wā e ho'āo ai nā ali'i, ua kauoha 'ia nā ali'i a pau o nā Ko'olau e ho'omākaukau i nā mea a pau e pono ai ka male 'ana o nā ali'i. Ho'ouna 'ia 'o Pōhakumalumalu e ki'i i wai i Kemamo i wai inu no nā ali'i i ka wā e male ai. Ki'i 'ia ka 'ōpae kahuli 'Āuli o Pōhakuāpai, a me ka moe wai o Kalualihilihi, a me ka i'a mai o ka puka, a me nā hala 'ai mai a ke kīna'u, a me ka pahapaha mai o Polihale, a me nā mea 'ala mai nō a pau o ke kuahiwi. A mākaukau kēia mau mea a pau.

Māhele 2

6 Ianuari 1877

A mākaukau kēia mau mea a pau, hiki maila ka manawa e ho‘okō ‘ia ai nā ‘i‘ini pa‘a o nā ali‘i, kū maila ‘o Kuaehu me kona kāhiko piha, a hō‘ike maila i mua o nā ali‘i a me nā maka‘āinana, ‘ī maila, “ ‘Auhea ‘oukou e nā ali‘i a me nā kaukau ali‘i, nā mākuā o nā mea e male nei i kēia manawa, a me nā maka‘āinana. Ua hiki mai nei kākou i ka wā e ho‘okō ‘ia ai ka makemake o ku‘u na‘au, ‘o ia ko lāua ho‘okō ‘ana i ka male. A ma muli na‘e o ku‘u ‘ike piha kilokilo, e hānau ana he keiki koa mai ko ‘olua mau pūhaka aku, he keiki koa, a nona auane‘i ke kaulana palena ‘ole ma kēia hope aku; ‘o ke keiki ia, ola nā iwi; puni nō ‘o Kaua‘i nei iā kākou nei e nā ali‘i.”

A pau nā ‘ōlelo a Kuaehu, ho‘omaka ka ‘ai ‘ana i nā mea a pau i ho‘omākaukau ‘ia no ka ho‘āo ‘ana o nā ali‘i. Hula ka hula a mālo‘elo‘e, oli ke oli a hā ka leo, kilu ke kilu a pau i ka nāhāhā no ka lō‘ihi o wā o ka hula ‘ana, ‘o ia ho‘i, he ‘umi lā a he ‘umi pō ka lō‘ihi o ka wā a nā ali‘i o ka noho ‘ana e ‘ai i nā mea i ho‘omākaukau ‘ia no ka lā nui o nā ali‘i.

I ia wā nō, ho‘i akula nā ali‘i o Ko‘olau a me ko nā wahi ‘ē a‘e a puni ‘o Kaua‘i.

I ka pō na‘e ma hope iho o ka ho‘i ‘ana aku o nā ali‘i, kaukau akula ‘o Palikoa, kahi aikāne a Kalalea, ma ke mele ‘ana penei:

Anu lā—ē anu,

Anu mai nei loko e ke hoa,

He malihini kipa ko ka hale,

‘A‘ohe ‘ike wale iho iā Kamoku,

Moku kāua e ke hoa lā,

Anu mai nei ku‘u kua, mehana mai nei ku‘u alo,

He wahi aloha,

No‘u nō e noho aku nei.

I ia pa‘a ‘ana nō o kēia wahi mele a Palikoa, ‘o ka walewaha akula nō ia i nā ali‘i a me nā ‘aialo, pā iho ho‘i i kamali‘i, ‘o ke kaulana loa akula nō ia a puni ‘o Kaua‘i nei.

E waiho iki kākou i ke kama‘ilio ‘ana iā Kalalea mā, a e huli a‘e kākou e nānā iā Kahuoi, ka mea i kama‘ilio ‘ia ma mua a me kona mau kahu.

I ka mana‘o ‘ana o nā mākuā a me nā ali‘i i ka pono o ka male ‘ana o Koananai me Kahuoi, he keiki ali‘i no Tahiti, a i ia lohe ‘ana o Kahuoi no Koananai, ‘o ia kāna wahine e ho‘okō aku ai, piha loa i ka ‘oli‘oli, a ‘ī iholā, “E ho‘ouna paha wau i ko‘u kahu, iā Kahale‘ala, e ki‘i i o‘u kapa i luna o Kahaka‘eka‘e, i loko o ka pili o Hō‘eukalani, aia i ku‘u kupunawahine iā Poloahikanaloa.”

I loa nō a pau nā hua‘ōlelo, ‘o ka ho‘ouna koke ‘ia akula nō ia o Kahale‘ala, a koe iho ‘o Hanapai e kia‘i i kā lāua hānai ali‘i.

Iā Kahale‘ala ho‘i i hiki ai i Kūkuluokahiki, hele akula kēia a Kahaka‘eka‘e, i ka pili ho‘i o Hō‘eukalani.

‘Oiai ko ia nei hiki ‘ana aku, e moe ana nō ‘o Poloahikanaloha, ‘oiai, he ‘ehā mahina ona e moe ai a laila, ala kona hiamoe. Hiki aku na‘e kēia, ‘elua mahina i pau a koe ‘elua. Noho ihola kēia, kakali no nā mahina i koe. A pau nā mahina i koe, ala a‘ela ua luahine nei, a ‘ike maila i ko ia nei noho aku, pane maila i ka ‘ī ‘ana mai, “He mea kupanaha nō kā ho‘i iā ‘oe, ‘o kō ha‘alele aku nei nō kā ia i kō haku, a miki mai nei ‘oe i kōu o hope nei.”

‘Ī aku ho‘i kēia, “I ki‘i mai nei au i nā kāhiko o ku‘u hānai, aia kā iā ‘oe.”

‘Ae maila ke kupunawahine, “ ‘Ae, eia nō, eia a‘e nō, a i mau kāhiko aha kēia o ke ki‘i ‘ana mai?”

‘Ī aku ‘o Kahale‘ala, “ ‘I mau kāhiko e male ai i ka wahine āna.”

A lohe ka luahine no kēia mau hua‘ōlelo, huli a‘ela ‘o ia, a wehe a‘ela i ke po‘i o ka ipu i waiho ai nā mea ‘ike, a hāliu ihola ‘o ia i lalo, a nānā maila i Hawai‘i nei, a ‘ike maila i kāna mo‘opuna e noho ana i loko o ke kai, a ‘o ka wahine ho‘i, ua ho‘āo a‘ela me ke kāne hou, no laila, “ ‘O Kahiki nō kēia, noho iho; ‘a‘ohe Hawai‘i e ho‘i aku ai.”

I ka lohe ‘ana o Kahale‘ala i kēia mau hua‘ōlelo. ‘Ano ‘ē a‘ela kona mau helehelena, a ‘ī maila, “ ‘A‘ole au e noho me ‘oe, e ho‘i ana nō au, a inā ua make ‘i‘o ku‘u haku, a laila, ‘o ko māua make pū nō ia.” ‘O ko ia nei kū a‘ela nō ia a ho‘i maila, ‘o ka ‘au ‘ana mai i ke kai loa, mai Kahiki mai, a pae ana i Hawai‘i nei. A hiki kēia i ‘Anini, a i nānā iho ka hana, ‘a‘ohe kā hānai, ‘o ko ia nei uē a‘ela nō ia me ka leo nui:

*Ku‘u haku i ka ua nui o Hanalei,
Lei ana ‘o Lū‘ia i nā hala o Po‘okū,
Kū au e hele, ha‘alele au iā ‘oe,
‘O ‘oe kā ka ‘uhane i luna o Hihimanu,
Me he manu lā ‘o Pu‘upōā e ‘au nei i ke kai,
‘Akahi au a ‘ike i ka mea nui lā he aloha,
Aloha ‘o–e, aloha nō ho‘i au ē.*

A pau kēia uē ‘ana a Kahale‘ala i kona haku.

‘O ke kumu o kēia make ‘ana o Kahuoi, he make hilahila, no ka nele ‘ana i ka wahine, no ka mea, ua ho‘āo a‘ela ‘o Koananai me ke kāne hou. No laila, ua holo manawa ‘ino akula ‘o Kahuoi a moe i ke kai

o ‘Anini. Aia ia wahi i Kalihikai ma ‘ō aku. A ‘o kahi kahu ho‘i ‘o Hanapai, holo ho‘i ia a moe i ke one. Ua kapa ‘ia nō ka inoa o ua ‘āina lā ma ka inoa o ua kanaka lā. Aia ia wahi ma ‘ō aku o Kalihikai. ‘O Kahuoi ho‘i, ua lilo ia i pōhaku i‘a no ia wahi a hiki i kēia manawa. Penei kona mo‘olelo: Inā e pi‘i ka i‘a a pili i ka pōhaku ‘o Kahuoi, a puni ‘ole ua pōhaku nei i ka i‘a, ‘a‘ole nō e puni ana ‘o Kaua‘i nei i ka i‘a. Aia nō a puni ua pōhaku lā i ka i‘a, a laila, he i‘a wale nō ma nā wahi a puni ‘o Kaua‘i nei—he ‘alalauā ka i‘a, he ‘ū‘ū, he akule, a me nā i‘a nō a pau.

Ua make kēia po‘e a pau i Hawai‘i nei, a ua make ‘o Kahale‘ala i Kalihiwai lā o luna aku, a ua kapa ‘ia ka inoa o ia wahi ma muli o ka inoa o ua kanaka lā a hiki mai i kēia lā.

Ma ‘ane‘i, e waiho kākou iā lākou i loko o ka make, a e huli a‘e kākou a e nānā hou iā Kalalea a me Koananai, no ka mea, i ka hala ‘ana nō o nā malama ‘elima, ua ‘ike le‘a ‘ia ua hāpai ‘o Koananai. ‘O ka hele ho‘i ia a hiki i ka ‘ehiku o ka malama, ‘ono a‘ela ‘o Koananai i ka he‘e o Kalihikai. Huli a‘ela ‘o ia a ‘ī akula i ke kāne, “ ‘Akahi maila kā ho‘i ku‘u ‘ono i ka he‘e o Kalihiwai, waiho mai a mōkole, poke iho a piha ka ipukai, hui pū iho me ka ‘ina o ‘Anini, ‘o ka poi ‘ono a‘e nō o Hā‘ena.

Aia na‘e i loko o ia manawa, huli a‘ela ‘o Kalalea a kēnā a‘ela i kāna wahi aikāne iā Palikoa, “E holo ‘oe i ka ‘ono o ka wahine a kāua.” ‘Ae maila nō ‘o Palikoa. ‘Ī hou mai ke ali‘i, “E hele na‘e ‘oe a iā Pu‘ukumu, aia lā i Kīlauea ma ‘ō aku, a e ‘ōlelo aku ‘oe, ua ‘ono ke ali‘i i ka he‘e o Kalihikai a me ka ‘ina o ‘Anini, a i ka poi ho‘i o Hā‘ena. A lohe ia i kēia mau hua‘ōlelo, kū nō ‘oe a ho‘i mai.”

Kū a‘ela ‘o Palikoa a hele akula a hiki ana i mua o Pu‘ukumu, a hō‘ike akula i nā mea a pau i kauoha ‘ia mai, a kū a‘ela nō, ho‘i maila.

A loa‘a nā mea a pau iā Pu‘ukumu, lawe maila a hiki i mua o ke ali‘i nāna ka ‘ono, a ‘o ka ‘ai ihola nō ia e like nō me ke ‘ano mau o ka Hawai‘i.

Oi noho aku ho‘i lākou nei a hiki i ka puni ‘ana, ‘o nā lā ia ‘o ‘Ole, ho‘omaka ihola ka nahunahu ‘ana. Ua hala he mau lā a me nā pō, ‘a‘ole na‘e he hānau iki, a i ka pō ‘o ‘Olepau, ku‘i ihola ka hekili, ‘ōlapa ka uila, nei ke ōla‘i, pi‘o ke ānuenue, kū ka pūnohu ‘ula, ua ka uakoko, kahe ka wai ‘ula, a i hānau a‘e ka hana, he keikikāne. ‘O ka hele ia a hala ke anahulu, kapa ‘ia ka inoa o ke keiki, ‘o ia ho‘i ‘o ‘Anu‘u. ‘O kēia keiki, ua lilo iā Ka‘iwa a me Kawaipapa, he mau kūpuna nō ia no Kalalea, a na lāua nō ho‘i i hānai i kēia mo‘opuna. I ia wā, ua haku nā ali‘i a me nā mea a pau i mele inoa no kēia keiki, a ‘o ia ho‘i kēia:

*Nani a‘u pua i ka waokele,
I ka uka lā‘au ‘o Kea‘aōpū,
Me he ‘ōpua lā kō aloha ke hiki mai,
A hiki mai ka makani he Kiu kai nui,
He nui nō ‘oe, he hiapo na‘u nei,*

*No ku‘u wā ‘ōpiopio heu ‘ole,
‘Eu ‘ole ka moe a ka Unulehua,
He lehua kō aloha na‘u e noho nei,
E noho a‘e ana i ke kau o ke aloha,
E ha‘i mai ‘oe i kou ke‘e ē
Ua hi—ki nō ē.*

‘O kēia mele a‘ela, ua haku pono ‘ia nō e Koananai, no ka mea, ‘o ka hua mua nō ia o kona pūhaka, he hiwahiwa ho‘i he mea laha ‘ole.

‘O kēia mele ma lalo iho, na Kalalea pono‘ī nō i haku, a ‘o ia kēia:

*Nani Puna i ke ‘ala me ke onaona,
Onaona ‘a‘ala nā pua i ka nahele,
Hele nō ‘oe a ‘ike mai,
Kīkaha nā manu i ka wai,
‘O ka waiwai iholā nō ia, ‘o ka mana‘o,
‘O ku‘u mana‘o, ua ‘onipa‘a,
Alia ‘oe e pūlale mai,
E ha‘i mai ‘oe i kou ke‘e,
Ua hi—ki nō ē.*

A pau kēia mele a Kalalea, kona makuakāne pono‘ī, hāpai a‘ela kekahi kupunawahine ona i kēia mele:

*Nani Pōhakupili he kuahiwi no Keālia,
Alia ‘oe e ka ‘aumakua ho‘oluhi kino,
‘O ku‘u kino, ua la‘ahia i ka moe,
‘O ka moe ‘oni ‘ole a ke kai ‘o Papaloa,
‘A‘ohe loa o ke kula ‘o Kalualihilihi,
He lihilihi kukū ia no ‘Aipō,
A mai ho‘opā mai ‘oe e ke aloha,
‘O ku‘u aloha, ua ‘onipa‘a iho nei,
‘O ku‘u lei aloha, ua hiki mai ē,
E ha‘i mai ‘oe i kou ke‘e,
Ua hi—ki nō ē.*

I ke ko‘ana wai nō o ke keiki mua, hāpai hou nō ‘o Koananai. ‘O ka hele ia a piha nā mahina ‘elima, ‘ike pono ‘ia ke keiki, akā, ke ho‘omau nei nō nā kūpuna i ka haku nō i ka inoa o kēlā keiki.

Eia mai ho‘i kā Kuaehu mele inoa o ka haku ‘ana:

*Nani a‘u makani e pā nei,
Pā mai ka makani he Kamalō,
He lae ‘o Kahala he Moa‘e,
He Moa‘e auane‘i ko kai nei,
He Ho‘olua auane‘i ko uka,
Huhuhui aku ka makani,
He lae ‘o Mano, he akeake,
Mai ke‘ake‘a mai ‘oe i ka‘u aloha,
E ha‘i mai ‘oe i ko‘u ke‘e,
Ua hiki nō ē.*

‘O kēia mele, he mele makani nō ia o Anehola nei, a ‘o ka ‘elemakule kilokilo nō ho‘i kēia, ke kupunakāne o Koananai a nāna nō i hānai i kēia mo‘opuna, nāna nō ho‘i i ho‘omale iā Kalalea, e like me nā helu i hala i ‘ōlelo ‘ia ho‘i no Kalalea a me Kuaehu i kona ‘ike ‘ana e he‘enalu ana.

E huli a‘e kākou e nānā aku iā Koananai, no kona hāpai hou ‘ana, ‘oia i ke nui a‘ela ia ‘ōpū ona. ‘O ka hele ia a piha ka ‘ehiku o ka malama, ‘ono a‘ela ia i ka ‘ōpae o Pōhaku hāpai, a me nā lū‘au ‘ono o Kaluaokuahine, aia nō ia mau wahi i Keālia. A loa‘a maila kēia mau ‘ono, hana ihola ke ali‘i ma ka mea lawa i kona mana‘o.

I ka piha pono ‘ana o ka ‘ewalu mahina, ‘ono a‘ela kēia i ka uhi molale lehua o Makiao—na lāua nei ka hele; ‘o ka hana nō a nā ali‘i, ‘o ka hahai ma hope a hiki ana i kahi o ka uhi. ‘Eli ke kāne, ‘eli ka wahine, aia ka pono ‘o ka loa‘a. Pau ka ‘ono o ke ali‘i.

Ua hānau kēia ‘ōpū ma ka pō i o Huna, i ka malama i o Welo. ‘O Welo ke kāne, ‘o Pō‘ele‘i ka wahine, hānau kanaka, he kanaka ‘ae‘a kauhale.

I ua pō lā i hānau ai, ku‘i ka hekili, ‘ōlapa ka uila, nei ke ōlai, ua ka ua koko, kahe ka wai ‘ula. ‘Ehā pō, ‘ehā ao, ‘a‘ole he wahi mea a hānau iki, no laila, ua pilihua loa nā mākuā a me nā ali‘i. ‘Ehā ho‘i pō hou, ‘ehā ao, ‘a‘ole nō he wahi mea a hānau iki.

A no kēia mea, a ui a‘ela ka wahine a nīnau aku i ke kāne, “Pehea kou mana‘o no‘u i kēia manawa?”

‘Ī maila ke kāne, “Ho‘okahi wale nō o‘u mana‘o i koe, a inā nō e ‘ole mai, ‘o ia ihola nō.”

“He aha ia mana‘o ou?” wahi a ka wahine.

‘Ī mai ke kāne, “E aho paha e ki‘i i kahuna?”

‘Ae a‘ela ka wahine, “ ‘Ae, ua hana a‘e nei lā ho‘i ‘o Kuaehu i kāna pono a ua nele, no laila, e aho paha e ki‘i iā Kanoeoalaka‘i.” Aia nō ‘o ia i uka o Wainiha kona wahi e noho ana i ia manawa. Ua no‘ono‘o ‘ia ka mea nāna e ki‘i a ma ke kūkā ‘ana, ua ho‘oholo ‘ia, ‘o Pōhakumalumalu ke ki‘i i ke kahuna.

Māhele 3

13 Ianuari 1877

Iā ia i hiki aku ai, e noho mai ana no kēlā, e ‘a‘ahu ana nō i ke ku‘ina kapa akāka. Ua hele ke kanaka a māhuna i ka ‘awa, me kona ‘ike ‘ē mai nō i kā ia nei huaka‘i o ka hele ‘ana aku. Akā ho‘ā‘o maila na‘e ‘o ia ma ka nīnau ‘ana, “He aha kāu huaka‘i o ka hiki ‘ana mai?”

‘Ī akula ka ‘elele, “Ī hele mai nei au no ka pilikia o ke ali‘i wahine Koananai i ka hānau keiki. ‘Awalu pō, ‘awalu ao o ka ha‘akōhi ‘ana, ‘a‘ohe nō he wahi mea a hānau iki, ua kūhelahela ke ali‘i.”

A lohe ke kahuna no kēia mau ‘ōlelo, ‘ī maila ‘o ia, “ ‘A‘ohe pilikia. E ho‘i na‘e ‘oe a ha‘i aku i nā mea e ho‘omākaukau ai ‘o ia ho‘i, i ‘awa lau i Papakea, aia lā i luna o Pōhakupili; a ‘o ka wai pū‘olo palapalai o Kemamo; a ‘o ke kō ‘eli nō ho‘i o Kalualihilihi. Inā e mākaukau kēia mau mea a pau, e waiho mālie iho nō a hiki aku au. Aia a ke ahiahi o ka lā ‘āpōpō, hele aku au e moe i Moloa‘a, ma kahi ‘o Kalaeomano, a ma ka wana‘ao a‘e i ka pō i o Huna, hiki aku au i laila.

A pa‘a nā ‘ōlelo a ke kahuna, ho‘i maila ‘o Pōhakumalumalu, a hiki i mua o Kalalea, a hō‘ike akula i nā mea a ke kahuna i haha‘i mai ai.

A i ka lohe ‘ana ‘o Kalalea, huli a‘ela ‘o ia a pane a‘ela iā Palikoa, “E ki‘i ‘oe i ka ‘awa, a ‘o ‘oe ho‘i e Kalauokealoha, e ki‘i ‘oe i ka wai.” (‘O kēia wahi kanaka a‘ela ‘eā, he wahi kanaka māmā ‘o ia i ke kūkini.) “A ‘o ‘oe ho‘i e Papaloa, e ki‘i ho‘i ‘oe i ke kō ‘eli o Kalualihilihi.” He manawa ‘ole, ua mākaukau maila nā mea a pau i mua o Kalalea, a ho‘okahi hana i koe, ‘o ke kali aku ‘o ka hiki mai o ke kahuna.

A ma ka wana‘ao nō ho‘i o ka lā i ‘ōlelo ‘ia a‘e nei, hiki maila ua kahuna nei, a ‘o ka ho‘omaka koke nō ia o kāna papa hana. Mama nō ho‘i ka ‘awa a me ke kō. A pau ia mau mea, hui pū ‘ia nā mea a pau a kahi ho‘okahi, kānana ‘ia i loko o kekahi po‘i nui, a me ia wai nō ho‘i i hō‘au‘au ‘ia ai ke ali‘i wahine Koananai. I loa nō a pā ka ‘ili o ua ali‘i nei i ka wai, ‘ano ‘ē maila ko ka lewa a pau. Ho‘omaka ho‘i ke kahuna i ka pule, ho‘omaka ihola nō ho‘i ka ua. I loa nō ho‘i a ‘āmama ka pule, ‘o ke ku‘i ihola nō ia o ka hekili, ‘ōlapa ka uila, nei ke ōla‘i, ua ka uakoko, kahe ka wai ‘ula. A i ia wā koke nō, ‘alalā ana ua keiki nei i waho; a na ke pale keiki i ha‘i mai, “He keikikāne.” A hala ke anahulu, kapa ‘ia ihola kona inoa ‘o Limaloa, a lilo akula ka hānai ‘ia ‘ana iā Kaunalewa a me kāna ali‘i wahine ‘o Kahelu. Aia i Waiawa kahi i hānai ‘ia ai a nui ua keiki lā.

Ua ho‘omaka nō nā ali‘i e haku i mele inoa no kēia keiki. Na Limanui nō i haku i kāna mele, a he hoahānau ho‘i ‘o ia no Kahihikolo, a nāna kēia mele ma lalo iho:

Nani Wai‘ale‘ale he kuahiwi no Hanalei,

Lei a‘u maka i nā hala ‘ai a ke kīna‘u,

*Nā hala ‘ai a ke kīna‘u o Wai‘oli,
He ‘oli‘oli makuahōnōwai ke aloha,
E aloha a‘e ana iā Limahuli,
Huli ka ‘ama‘u ka lau o ka ‘ākōlea,
Ku‘u hoa i ke awa o Hanalei,
‘O ku‘u lei, ua hiki mai ē,
Aloha nō ē,
‘O ia ho‘i ē.*

A pau kēia mele a ia kupunawahine, a ‘o ke ‘ano mau nō ho‘i o nā kūpuna, he ake mo‘opuna—ua hiki nō, haku ‘ia a nui.

I loko o kēia wā, he wā ho‘onēnē kua kēia me ke ali‘i o Puna, ‘o ia ‘o Maka‘ūkiu. Aia na‘e ma Wailua ‘o ia e noho ai, a ua mana‘o nui ua ali‘i nei, e lilo iā ia ‘o Anehola a me nā Ko‘olau. Akā, i kona kua ‘ana me Kalalea, ua he‘e ‘o ia, a ua lanakila ‘o Kalalea a me kona pūkua, ‘o ia ‘o Palikoa a me nā koa ma lalo iho o lāua, me ka mana heu ‘ole; a na ko Maka‘ūkiu mau koa nō i luku iā lākou iho.

A pau ke kua ‘ana, ho‘i akula ‘o Kalalea, a hiki ma Kaho‘iwai, kahi i kū ai ‘o ko lāua haleali‘i. E noho mai ana nō ke anaina ali‘i, he kui lei ka hana. A ‘o ‘Anu‘u kā lāua hiapo a ‘o Limaloa ho‘i kona muli iho. Ke pi‘i a‘ela ko lāua nui, a ‘o Koananai ho‘i, ke hāpai nei ‘o ia i ke kolu o kā lāua mau keiki.

Māhele 4

27 Ianuari 1877

I ia koko nō, hāpai hou ‘o Koananai. ‘O ka hele ia a piha ka ‘elima mahina, ‘ono a‘ela ‘o Koananai i ka he‘e, pane akula ‘o ia i kāna ali‘i kāne, “ ‘Ono mai nei ho‘i au i ka he‘e mākole o ‘Aliomanu, hui pū mai me ka limu līpālahalaha, hui pū mai me ka ‘ina o Papaloa, ‘o ka loli ‘ono mai o Kiokio. Hui mai kēia mau mea a pau, piha kēlā i ka ‘ono.” ‘O ka ho‘okō wale nō ka hana a ke kāne a me nā ali‘i, ‘a‘ole i manawa, ‘ākoakoa kēia mau mea a pau, pau ka ‘ono o ke ali‘i wahine. ‘O ia noho aku o lākou nei a piha ka ‘ehiku malama, ‘ono hou ke ali‘i wahine i ka ‘o‘opu peke o Hanakāpī‘ei (Hanakāpī‘ai), a me ka ‘ōpae ‘ono o Miloli‘i. ‘Emo ‘ole a mākaukau kēia mau ‘ono a ke ali‘i. ‘O ka hana a nā ali‘i i kēia manawa, ‘o ka hula a me ke kilu, he mea mau nō ia i nā ali‘i o ka wā kahiko; kahi nō e kilu ai aia nō i Kaho‘iwai. Aia i Wailua kekahi kaikamahine wahine maika‘i kahi i noho ai, ‘o Kaluluohauola, he wahine maika‘i ‘a‘ohe lua o ka nani, ‘a‘ole i moe kāne. I ia lohe ‘ana i nā pō le‘ale‘a o nā ali‘i o Anehola a me nā Ko‘olau, aia nō i Kaho‘iwai ia manawa, ‘ōlelo akula ‘o ia i kona wahi kahu iā Kapuaiomalohua, “E haele kāua i ka nānā le‘ale‘a a nā ali‘i o nā Ko‘olau.” ‘Ae maila kahi kahu, ko lāua nei hele maila nō ia a kahi o ka u‘i o Kapa‘a ‘o ia ‘o Mailehuna, hui pū akula lāua nei, he u‘i a he u‘i, ko Kapa‘a wahine ‘oi nō ia a ka maika‘i, a me kona wahi kahu ‘o Keapana. ‘O ia hele nō o lākou nei a hiki ana ma waho o ka hale kilu. E oli mai ana ‘o Kalalea, ke keiki pu‘u kani o Anehola. I loa nō a pau kā Kalalea mele e oli ana, e waiho aku ana ‘o Kaluluohauola i kāna mele.

*Nani a‘u lehua i kai o Kapa‘a,
‘O ia lehua ‘ai a ka manu,
He manu ‘ai ‘ia na ku‘u aloha,
‘O ku‘u aloha eia ua hiki mai ē,
Ke kāhiko maila ka ua i luna o Nounou.
‘Uhū, ‘o ku‘u aloha.*

A pau kēia mele a Kaluluohauola, ho‘ola‘i ihola ka ‘aha i ka mea nona kēia le‘a e oli nei, a pau kēia mele āna, e waiho aku ana ‘o Mailehuna i kāna mele.

*Nani Pōhakupili he kala hale no ke aloha,
‘O ku‘u aloha aia i ka uka ‘iu anu,
Ke ‘a‘ahu maila i kona kapa ‘o ka noe,
Noenoe ‘a‘ala ka pua o ke kūpaoa,
Ke lei ‘ia maila e Kawai‘ōpua,
‘O ku‘u pua ‘oi ia e kui, e lei ē,
‘Uhū, he aloha ē.*

A pau kēia mele a Mailehuna, ō mai ana ke oli a Kalalea, he mea ma‘a nō i nā ali‘i kēia hana.

*Nani Nounou he kuahiwi no Wailua,
'Elua pua nani a loko e hana nei,
Hanahana mau ka ua no Hihīmanu,
Me he manu lele lā 'o Moku'ae'ae,
E 'ae mai nō ka pono, 'olu iho au.*

'O ia hele nō o ke kilu a Kalalea a pā nō iā Kaluluohauola, hui a'ela ka 'aha, lilo akula i ka hana a nā ali'i i ma'a, kani iholā ke 'uhū a Koananai. 'O ia hele a pau ia, ho'i maila mai kā lāua hana. Ō hou maila ke oli a Kalalea.

*'O a'u i'a i kai ē,
Ke 'ai 'ia maila e ka manu ē.*

'O ia hele nō o ke kilu a pā nō iā Mailehuna—hui ka 'aha, 'o ka hana nō a Koananai 'o ke 'uhū. Ua hiki 'o ka puni nō ia a 'oukou o ke kilu, he mea nui nō ia i nā ali'i o nā au i hala, 'o ka puni hula, lilo nō nā mea aloha a lākou.

A pau ia pō le'ale'a o ua po'e ali'i nei, ho'i akula ke ali'i wahine o Wailua, a me ke ali'i wahine o Kapa'a. Ke kokoke akula e puni kēia 'ōpū o Koananai. Ua hiki mai ka wā e hānau ai, 'o ka pō i hānau ai i ka pō i o Lono, 'o ka malama i hānau ai i o Hilinehu. I ka pō i hānau ai, ku'i ka hekili, 'ōlapa ka uila, nei ke ōlai. 'Ehā pō, 'ehā ao, 'a'ole mea a hānau iki. 'Elua pō, 'ekolu ao, 'a'ole nō he mea a hemo iki, pau ka mana'olana no ka hemo 'ana o kēia 'ōpū o ke ali'i. Ua pau ke aho. Ui a'ela 'o ia i ke ali'i kāne iā Kalalea, "Pehea mai kou mana'o no'u e pono paha e ki'i i ke kahuna iā Kanoeolaka'i."

"'Ae," wahi a Kalalea. 'O ke kēnā akula nō ia o Kalalea iā Pōhakumalumalu e ki'i i ke kahuna. I ia wā koke nō 'o ka holo nō ia. 'O ia hele ko ia nei a hiki i Wainiha, 'a'ole ke kahuna. Ua hala i Miloli'i, ua ki'i 'ia mai e Kawai'ōpua, no ka pilikia o kāna wahine 'o Kanoelehua, he hāpai keiki nō e like nō me kēia. 'O ko ia nei hele nō ia a Hā'ena, i ia wā koke nō, 'o ka 'ike 'ia akula nō ia o nā wa'a e hoe mai ana. Eia kā 'o Kanoeolaka'i ma kēia mau wa'a e hoe mai nei. I hiki mai ka hana, e noho aku ana kēia ki'i. 'O ka ho'i maila nō ia a Wainiha, ha'i akula 'o Pōhakumalumalu i kāna huaka'i o ka hiki 'ana aku i mua o ke kahuna.

Ha'i maila kēlā, "O ho'i a hiki i mua o ke ali'i, ha'i aku 'oe, e ki'i i wai i pū'olo 'ia i ka palai a me ka hua o ka mokihana a laila, ho'i mai a hiki i ka hale, a pōpō a ahiahi, moe aku au i Pāpa'a i kahi o Kawaipapa mā a ma ka wana'ao hiki aku au." 'O ia wana'ao, 'o ka wana'ao ia 'o Lono. 'O ka hele ia a hiki i ka manawa, hiki mai ana ua kahuna nei. Kani maila ke oli.

*A Puna au i ke kalukalu o Kapa'a,
I ka lulu o Mō'ikeha lā ē,
Ke 'e'e mai nei 'o loko he ukana na ke aloha,*

‘O ku‘u aloha, eia ua hiki mai ʻē.

A pau kēia mele a ke kahuna, pā nō ka nīnau, “Ua mākaukau nā mea i kauoha ‘ia mai ai?” ‘Ae. I ia wā koke nō, kēnā akula ke kahuna, “E ku‘i i ka hua o ka mokihana a wali, hui pū me ka wai.” Ua pa‘a pū maila kēlā me nā pua lehua ‘elua no nā lehua o Lulu‘upali, hō‘au‘au ‘ia ihola ke ali‘i me ka wai i ‘āwili pū ‘ia me ka hua mokihana, hā‘awi akula ke kahuna i kekahi pua lehua i ka lima o Koananai, ‘o kekahi pua iā Kalalea. I ia wā koke nō, ku‘i ka hekili, ‘ōlapa ka uila, nei ke ōla‘i, kahe ka wai ‘ula, ua ka ua koko, i ia wā koke nō ‘alalā ana ke keiki i waho. I hānau a‘e ka hana, he kaikamahine. ‘O ka hele ia a anahulu ke keiki i waho, kapa ‘ia ka inoa, ‘o Kalehuamakanoe. Lilo kēia kaikamahine iā Kanaloa a me Ho‘oipoikanahale. Aia kahi i hānai ‘ia ai i Hā‘ena. A māhuahua loa ua kaikamahine nei, ho‘iho‘i ‘ia i uka o Wainiha, aia i Pu‘ukapele kahi i noho ai, i laila nō a nui ua ali‘i.

E nā hoa, mai paupauaho mai ‘oukou no ka mo‘olelo a kākou no ka hō‘ea ‘ole aku i kahi o ka mea nona ka mo‘olelo, ‘o ia ‘o ‘A‘ahoaka—ke kokoke aku nei kākou e hiki i kona wahi i hānau ai.

I ia kuakoko nō, hāpai hou nō ‘o Koananai. ‘O ka hele ia a piha ka ‘elima mahina, ‘ono hou nō ke ali‘i wahine i ka hinana o Waimea. ‘O ko laila mea nui nō ia ‘o ka hinana, he i‘a li‘ili‘i loa, he pua ‘o‘opu nōpilipili, ‘o ia ka i‘a o ka ‘ono ‘ana. ‘Emo ‘ole a loa‘a maila kēia ‘ono a ke ali‘i. ‘O ka hana nō a nā ali‘i ‘o ka hula a me ke kilu. ‘O ka hana nō a nā ali‘i wāhine o Wailua a me Kapa‘a ka hele i ke kilu. He mea mau nō i nā ali‘i o nā wahi a pau ka hele i nā wahi le‘ale‘a. I ka pō na‘e i kilu ai, hiki maila kekahi keiki kanaka maika‘i ‘o ia ‘o Kananio‘aipō, he u‘i a nani kēia keiki. Kahi noho o kēia keiki, aia i uka o Hanapēpē, he wahi maika‘i ia, he ulu ‘ōhi‘a.

I ia pō, he pō le‘ale‘a ‘oi loa aku ia. ‘O nā ali‘i hiki mai nā ali‘i a pau. Ua kāhiko ‘ia ka hale me nā mea ‘ala o ke kuahiwi, hele kēlā ‘a‘ala. ‘O ka hana nō ia a ao ka pō, ‘o ka hana mau nō a nā ali‘i. ‘O ka hele ia a piha ka ‘ehiku mahina o kēia keiki i ka ‘ōpū o Koananai, ‘ono hou nō ‘o ia i ka he‘e. ‘O ka hapa nui nō ia o ka ‘ono o kēia ali‘i wahine, ‘ono a‘e nō ‘o ka he‘e nō, hui mai nō me ka ‘ina ‘ono o Papaloa. ‘O ke kauhua wale nō ia o kēia ali‘i, ‘o ka hana nō a ke kāne a me nā ali‘i ka ho‘okō, e ki‘i i mea e pau ai ka ‘ono. ‘Emo ‘ole a mākaukau nā ‘ono a ke ali‘i.

Pau a‘ela kēia ‘ono o ke ali‘i. ‘O ka hele ia a kokoke e puni, kau ‘ē maila nō ka weli iā Koananai no ka hānau ‘ino. ‘Ōlelo akula ‘o Koananai i ke kāne iā Kalalea, “‘Ē! Pehea lā kou mana‘o no ka ho‘i i Ko‘olau, i uka o Kahihikolo i kokoke aku i kahi o ke kahuna ‘o Kanoeoalaka‘i.”

“‘Ae,” wahi a ke kāne. ‘O ka ho‘omaka akula nō ia o nā ali‘i a pau e hele i Ko‘olau, ‘o ka hele ia a hiki i uka o Kahihikolo. Ua mākaukau nā ali‘i i nā mea e pono ai, nā mea kino a me ka ho‘oma‘ema‘e ‘ana iā loko o ka hale. I ia hiki ‘ana aku, a noho me nā mākua o Koananai, ‘o ia ‘o Pueo a me Kahihikolo.

‘O ka hele ia a ka iwa o ka mahina, ‘ono a‘ela ke ali‘i i ka i‘a ‘o ka hīnālea, ‘ī mai ka wahine i ke kāne, “‘Ono mai nei ho‘i au i ka hīnālea pūlehu o Moku‘ae‘ae.” Aia nō ia wahi moku ma ‘ō aku o Kīlauea.

‘Emo ‘ole a mākaukau ana ia mau mea a pau, pau ka ‘ono o ke ali‘i. ‘O ka hele ia a ka pō i hānau ai, ‘o ka pō ia ‘o Huna he pō mālie. Ua kāla‘e ka lani, ahuwale nā kualono. ‘O ka hele ia a ‘ekolu pō, ‘ekolu ao, ‘a‘ole he mea a hemo iki ‘o ke keiki, ‘o ka hele ia a niha. Ka hele ia a ‘ekolu pō, ‘ekolu ao, ‘a‘ole nō he mea a hemo. Ui a‘ela ‘o Koananai i ke kane iā Kalalea, “Pehea au e pono ai, e ki‘i paha i ke kahuna.”

‘Ae maila ‘o Kalalea, kēnā akula iā Pōhakumalumalu e ki‘i i ke kahuna. ‘O kēia kanaka nō ke kanaka ma‘a i ke ki‘i i ke kahuna. I ia wā koke nō, ‘o ka hala nō ia o ka ‘alele a hiki ana i Wainiha. I hiki aku ka hana, “Ua hala ka Pu‘ulena, aia i Hilo.” ‘O ia kēia, ua hala i Hā‘ena, he hānau nō ke kaikamahine a Kapepe‘ekaula ke ali‘i o Hā‘ena. ‘Ehā pō, ‘ehā ao ‘a‘ole i hemo, no laila ke kumu o ka hele ‘ana o Kanoeoalaka‘i. Ua hemo na‘e ua keiki lā, no laila ‘a‘ole i ‘upu‘upu iho ho‘i ‘o Kanoeoalaka‘i. I hiki mai ka hana, e noho aku ana ‘o Pōhakumalumalu, “He ui, he nīnau, he aha ka huaka‘i o ka hiki ‘ana mai?”

Ha‘i akula ka ha‘ina, “I ki‘i mai nei au iā ‘oe e hele i ka pilikia o ke ali‘i no ka hānau keiki.”

Noho maila kēlā a lō‘ihi, ha‘i maila, “ ‘A‘ole pilikia.” Kēnā akula ua kahuna nei i kona wahi kanaka lawelawe, “E ki‘i ‘oe i pū ‘awa hiwa i uka o Ko‘uko‘u, a ho‘i mai ‘oe. Ho‘i ‘o ia nei, ‘āpōpō hele aku au a moe ma kahi o Kumunui‘aiake, a ka wana‘ao hiki aku au. Ho‘i aku ‘oe a holo aku kekahi i kō i Kalualihilihi. A ho‘i mai, ki‘i aku i nā lehua waimakanui o Makiao, i ‘elua pua, i ho‘okahi pua ma ka hikina i ho‘okahi ma ke komohana, a laila ho‘i mai.” A mākaukau kēia mau mea a pau, ma ka wana‘ao o ka pō ‘o Huna. I ia hiki ‘ana mai nō, kani mai ana ke oli.

*Aloha Hā‘ena, ke kula pili o Naue,
E naue mai kāua lā e ke hoa,
He hoa he malihini ko ka hale.*

A pau kēia oli ‘ana, pane maila, “Ua mākaukau nā mea a pau?”

“ ‘Ae. Ua mākaukau. Eia lā ke waiho nei.”

“ E ku‘i ka ‘awa a me ke kō, a pau kēia mau mea i ka wali, ‘uī ‘ia ka wai a ke omo.” Nīnau akula ke kahuna, “ ‘Auhea nā pua lehua?” “Eia nō.” Lālau akula nā lima māhuna ‘awa o ua ‘elemakule nei, a hā‘awi akula ma ka lima o Koananai a ma ka lima o Kalalea. A pau kēia, lālau iholā nā lima o Kanoeoalaka‘i i ka wai o ka ‘awa i hui pū ‘ia me ke kō, a hamo akula ma ka manawa. I ia wā nō, ku‘i ka hekili, ‘ōlapa ka uila, nei ke ōla‘i, kahe ka wai ‘ula, ua ka ua koko, uhi ka ua noe. I hānau a‘e ka hana he kaikamahine. ‘O ka hele ia a hala ke anahulu, kapa ‘ia ka inoa ‘o Kawelonaakalā. Lilo kēia kaikamahine iā Poaku a me Hīhīmanu. Aia i Hanalei kahi i hānai ‘ia ai. Aia i uka o Kalama he ki‘owai nani. He lehua ka lā‘au nui o ia wahi, ‘o ka pā nō ia o waho o kona pā hale. He wahi maika‘i mai kahiko mai a hiki nō i kēia manawa. Ke noho ‘ia nei nō kēlā wahi e kōnaka a hiki i kēia manawa. Ma laila nō kahi i hānai ‘ia ai a nui ia u‘i. Ma hope koke iho nō ‘o ia wā, ‘a‘ole i ‘upu‘upu iho, hāpai hou nō ‘o Koananai. ‘O ka hana mau nō a nā ali‘i ‘o ka hula a me ke kilu a me ke kōnane. Aia nō lākou i Kahihikolo kahi i noho ai i kēia

manawa, i laila nō nā hana le‘ale‘a a nā ali‘i kahi i hana ai. ‘O ke kilu ka hana mau a nā ali‘i. Aia i Hanalei kekahi kaikamahine nani a maika‘i kahi i noho ai, ‘o ia ‘o Lū‘ia, aia kahi i noho ai ‘o kēia kaikamahine i uka o Hanalei. Aia i Kalama ma kai mai, a ma ka inoa o kēia kaikamahine i haku ‘ia ai kēia mau lālani mele kaulana.

*Kani ka pu‘e a ka ua i ka lā‘au,
Lele ka pōkā i nā hala o Lū‘ia,
‘Ole lua i ka maha o Poaku,
Me he ‘āuna ‘akē lā i kai o Pu‘upōā
Ke aweawe a ka ua i nā Kalihi ē.*

‘O kēia kaikamahine, ‘o ia nō kekahi o nā kaikamāhine ali‘i o ia wahi, he punahele a he hiwahiwa na kona mau mākua, me he mea lā ‘o ia ho‘okahi ka ‘oli‘oli o ko lāua pu‘uwai. ‘O ia ho‘okahi nō ho‘i ka ‘oi o ka u‘i i loko o ia mau lā, he nani ma ka helehelenā, he nohea kona mau ki‘i ‘ōnohi, he wainohia ka nānaina.

Māhele 5

3 Feberuari 1877

No ka hiki mau aku o ka lohe he piha le‘ale‘a kā nā ali‘i o Ko‘olau ma Kahihikolo i nā pō a pau, kupu a‘ela ka mana‘o i loko o ua kaikamahine nei e hele e ‘ike i ia mau le‘ale‘a, no ka mea, ‘o ke ‘ano mau nō ia o nā ali‘i, he puni le‘ale‘a, no laila, ho‘i akula ‘o ia i kona mau mākua no ka pono o kona hele ‘ana e nānā i ia mau le‘ale‘a.

‘Ī maila kona mau mākua, “O hele me kō wahi kahu, me Manu‘ākepa.” ‘O ko lāua nei haele nō ia a Kāwā. E noho ana he lei aia i laila, ua lohe nō ho‘i kēia kaikamahine i kēia mau le‘ale‘a, a ua mana‘o nō ho‘i ‘o ia e hele no kēia hana ho‘okahi nō. He u‘i a nani nō ho‘i kēia kaikamahine ‘o Mailehaha‘i, he u‘i, he milimili na kona mau mākua. I ka wā a Lū‘ia i hiki aku ai me kona wahi kahu, pai a‘ela nō ho‘i ‘o Mailehaha‘i i kona wahi kahu, iā Kawailipolipo, ko lākou nei hele akula nō ia a hala ‘o Kalihiwai, pi‘i i ka pali, kani ka hoe, ‘a‘ole he mea a mana‘o a‘e he mālō‘elo‘e, no ka mea, ua piha i ka nauki e ake nō e hele. ‘O ia pi‘i o lākou nei a hiki i uka o Kahihikolo, e ho‘omaka mai ana ka hula a me ke kilu. He nui nā keiki kāne maika‘i e noho ana i loko o ua hale kilu nei, he po‘e ali‘i wale nō kēia no nā Ko‘olau, he po‘e ma‘a nō i ke kilu, a me ka hula, a me ke konane. Ma ia pō a ao ke kilu ‘ana, ma ia ao a pō, aia nō ma laila ua mau kaikamāhine nei kahi i ho‘okō ai i nā ‘i‘ini a ka mana‘o, no laila i ulu mai ai kēia mau wahi lālani mele.

Hō‘inā‘inau mea e pō ana ka nahele,

Ha‘akokōhi ana ka maka i ka nani,

I ka ‘ike i nā pua ho‘omāhie luna,

Ua hihina wale i Moeawakea,

Kainoa, ua pōina iā Mali‘o,

Aia kā i Pualei ‘o Ha‘a ē,

Mea ‘ē ka mālama ‘ana a ka Pu‘ulena,

I kahi mea hoaloha ē.

I loko nō o kēia wā, ke hāpai nei nō ‘o Koananai i kēia keiki. ‘O ka lima kēia o kēia ‘ōpū ona. ‘O ka hana nō ka ‘ono i ka he‘e mākole o Kalihikai a me ‘Anini, ‘o ka hana nō ke ki‘i a nā ali‘i, pau a‘e ana ia ‘ono o ke ali‘i. Pēlā mau aku nō e ‘ono ai ke ali‘i i ka he‘e a me ka ‘o‘opu peke o Hanakāpī‘ei, ‘o ka hana nō a nā ali‘i ka ho‘okō i ka ‘ono. ‘O ka hele ia a piha ka ‘elima mahina o ka hāpai ‘ana, ‘o ka hana nō ka ‘ono i ka he‘e. ‘O ka hele ia a puni kēia ‘ōpū o ke ali‘i, ‘ekolu hou pō, ‘ekolu ao, ‘a‘ole nō he hānau iki. Ia wā, ho‘omaka ‘ia ke ki‘i ‘ia o ke kahuna i lalo o Wainiha, ‘o ia nō ‘o Kanoealaka‘i. ‘O ka mea nāna i ki‘i ‘o Kaikialaweo, he punahele na Kalalea, ‘o Anahola nō kona ‘āina hānau. ‘O ia holo o Kaikialaweo a hiki i Wainiha, i hiki aku ka hana, e noho mai ana nō kēlā, ua ‘ike ‘ē maila no kēlā i ke kumu o ka hiki ‘ana aku i mua ona, no ka mea, he ‘ike nō kona i nā mea a pau. Nīnau maila kēlā, “He aha ka mea hou o ka hiki ‘ana mai nei?”

“I ki‘i mai nei au iā ‘oe no ka lā hānau o ke ali‘i. ‘Aono a‘e nei pō, ‘aono ao ‘a‘ole he mea a hemo iki ‘o ke keiki.

‘Ōlelo maila kēlā, “E ho‘i ‘oe, a hiki i mua o ua mau ali‘i lā, ha‘i aku ‘oe i kēia mau mea: E ki‘i i ka wai puna i Kaluaokuahine i Keālia, i ‘elua ki‘o pu‘u la‘alo; a ho‘i mai a Hōmaikawa‘a, ‘ako mai ‘oe i ‘elua pua hau; a laila, ho‘i mai a hiki i ka hale, ki‘i aku i ‘elua kili‘o‘opu a mākaukau kēia mau mea a pau. ‘Āpōpō au e moe aku i Waiawa i kahi o Kahonuiki mā, a ma ka wana‘ao o ka pō i o Akua, hiki aku au i laila.” Ia manawa, ho‘i maila ‘o Kaikiolowe, a hiki i mua o ke ali‘i, ha‘i akula i nā mea a pau a ke kahuna i ha‘i mai ai. Ia wā koke nō, ua mākaukau nā mea a pau i mua o ke ali‘i a me kāna ali‘i wahine. Ma ia ahiahi ‘o Kanoealaka‘i i hele mai ai a moe ma Wainiha, a ma ka wana‘ao o ka pō ‘o Akua, hiki mai ‘o ia ma kahi o ke ali‘i. Ia wā i nīnau aku ai ke kahuna, “ ‘Auhea nā mea a pau i kauoha ‘ia mai ai?”

“Eia, ua mākaukau ka wai, he wai puna o Kaluaokuahine a me ‘elua pua hau o Hōmaikawa‘a a me nā kili‘o‘opu mai kai o Kahili; ua mākaukau.” wahi a Kalalea.

“Hō mai.”

Hā‘awi ‘ia maila, lālau akula o Kanoealaka‘i i kēia mau mea a pau, a pule a‘ela i kona wahi ‘aumakua, inu ‘awa. A pau ia, hā‘awi akula ia iā Kaikialawe o ku‘i i nā pua hau a me nā kili‘o‘opu, a wali kēia mau mea, hui pū me ka wai. Ia wā i hā‘awi aku ai ke kahuna iā Koananai, ua hana ‘ia a ka ‘apu, ‘i akula ia “E inu ‘oe.”

I ka wā nō i ho‘omaka ai ‘o Koananai e inu, ku‘i iho ana ka hekili, ‘ōlapa ka uila, nei ke ōla‘i, kahe ka wai ‘ula, ua ka ua koko, pouli ka lewa. Ia wā koke nō, ‘alalā ana ke keiki i waho. I hānau a‘e ka hana, he keiki kāne. ‘O ka pō i hānau ai i ka malama ‘o Ka‘aona. ‘O ka hele ia a hala nā lā he ‘umi, kapa ‘ia ka inoa o kēia keiki ‘o ‘Olo‘olokū. Lilo kēia keiki iā Kaikihauna a me Olohena. ‘O Wailua nō kahi i hānai ‘ia ai a nui ia keiki, he keiki kanaka maika‘i a nani ho‘i, kilakila o ka nani i nā lā ma hope aku. Aia nō nā ali‘i i Ko‘olau i kēia manawa. ‘A‘ole i hala he wā lō‘ihi, hāpai hou nō ‘o Koananai.

E ho‘omana‘o kākou, e ka po‘e e heluhelu ana i kēia mo‘olelo. ‘O ka ho‘omaka ‘ana kēia e hāpai ke keiki nona kēia mo‘olelo. Ia koko nō, hāpai hou nō ‘o Koananai. I ka manawa nō i ho‘okauhua ai ‘o Koananai, ‘ono koke a‘ela nō ia i ke koholā, ‘i akula i ke kāne, “ ‘Auhea ‘oe e ku‘u kāne. Ua noho a‘e nei nō ho‘i kāua a nui a‘e nei nā keiki a kāua, a he moe aku koe i ka wahine, he mea kupaianaha kēia ho‘okauhua o‘u. He aha ka ‘ono o kēia ho‘okauhua ‘ana.”

“He aha?”

“He aha mai kā ho‘i kau, he ‘ono ho‘i au i ke koholā.”

“Kupanaha nō nā ‘ono ou. He aha lā ho‘i kā kāua, i ka nānā aku i nā ‘ōpū keiki ou, he keiki kupanaha paha.”

“ ‘Ae paha.”

‘O lāua wale nō ia e kama‘ilio nei. Ia wā nō, ha‘i ‘ia akula ka lohe i nā mea a pau no ka ‘ono o ke ali‘i i ke koholā. ‘Ī mai ‘o Kuaehu, “ ‘Akahi a ola nā iwi. E hānau ana he keiki koa, nāna e na‘i ‘o Kaua‘i nei a puni.”

Mana‘o ihola nā ali‘i, pehea lā e loa‘a ai nei ‘ono o ke ali‘i? ‘Ī mai ‘o Kalaeonininiwai, “Ua ‘ike nō au i ka mea e loa‘a ai. ‘O ku‘u kaikaina, ‘o ia ‘o Kalaeomano, he hiki iā ia nā mea ho‘oulu ‘ia a me kāna keiki ‘o ‘Ai‘ai. He po‘e pili nō kēia iā Kua a me Hina. Aia ‘o ‘Ai‘ai i Anahola nei kahi i noho ai a male nō ia i ka wahine.” Ma hope loa mai na‘e kēia wā a ‘Ai‘ai i noho ai, he mua loa aku ka mo‘olelo o ko kākou kamalei, ke koa o Kaua‘i nei i ka wā kahiko loa.

I ia manawa, ui a‘ela ‘o Kuaehu iā Kalaeomano, “ ‘Eā. Pehea lā e loa‘a ai ka ‘ono o ke ali‘i iā ‘oe?”

‘Ī mai ‘o Kalaeomano, “He mea loa‘a wale nō ia, mai ko‘u mau kūpuna mai. Aia a hiki i ka pō i o Huna, hūnā ‘ia ka maka o ke koholā, ‘a‘ole e ‘ike i kahi āna e holo ai; hana aku au i nā mea e pae mai ai ke koholā. E nā kānaka a me nā ali‘i, penei ‘oukou: ho‘omākaukau i ka wahie a me ka pōhaku kālūa no ke koholā a ke ali‘i.” ‘Emo ‘ole a mākaukau kēia kauoha a Kalaeomano. A kokoke i ka pō a Kalaeomano i mana‘o ai e ho‘opae i ke koholā, ia wā, ‘ōlelo akula ‘o ia i nā ali‘i a pau e iho a kai o Waiakalua, no ka mea, aia nō lākou i kēia wā i uka o Kahihikolo.

I ia wā, pau maila nā ali‘i a me nā maka‘āinana a pau i kai o Waiakalua. Ma ke ahiahi ko lākou iho ‘ana mai a moe i kai. Ia pō nō ‘o Huna, huna ke kihi o ka mahina, huna ka maka o ke koholā, pale ka pono, puka i ke ao. Ia wā i wae ‘ia ai nā kānaka ikaika i ka hopu i ke koholā, ho‘okahi kanahā ka nui. I ke ahiahi ‘ana iho nō, iho akula a hiki i kahakai o Waiakalua, kukuli ihola ‘o Kalaeomano i kona mau kuli i ka honua, a pule akula.

E Kua ē, e ala.

Eia lā he ‘ono,

He ‘ono no ke ali‘i a kāua,

Hō mai he i‘a,

‘O ka i‘a ‘o ke koholā.

Nāu ho‘i e Hina,

E Hina ē, ku‘u ‘ia mai he i‘a,

‘O ka i‘a lā ‘o ke koholā.

Iā Kea‘ulelekai,

Hō mai he i‘a,

‘O ka i‘a ‘o ke koholā.

Hō mai, hō mai.

A pau kēia leo o Kalaeomano, ea a‘ela kona po‘o i luna, ‘ōlelo akula i nā kānaka, “I noho auane‘i a i ‘ike ‘oukou i ka i‘a e pae mai ana i kula nei, mai noho ‘oukou a wikiwiki i ka hopu o loa‘a ‘ole, a holo hou i kai. Ia wā, kūlou hou ihola kona po‘o a pule hou akula.

E Kua ē, e ala.

Hō mai he i‘a,

He i‘a ‘ono no ke ali‘i a kāua.

Mai ho‘okuli i ka ualo aku a kou hoahānau.

E Hina ē, e ala, e ala mai.

Eia lā he ‘ono no ke ali‘i a kākou, he ho‘okauhua,

Ho‘opae ‘ia mai i kula nei.

A pau kēia pule ‘ana a ia nei, pūhā ana ua koholā nei i kuanalu. ‘Elua pūhā ‘ana. I ke kolu, kokoke loa i ke po‘ina nalu, ‘a‘ole he ‘oni o nā kānaka a pau, ‘o ia noho mālie nō. ‘O ka hele ia a ‘ehā pūhā ‘ana o ke koholā, ‘a‘ole i ‘upu‘upu iho ka noho ‘ana i kahaone. ‘O ka hele ia a pae ana i kula, a waiho ana ke po‘o i kula, ea a‘ela nā maka o Kalaeomano i luna a pule a‘ela,

E Kāne, Kanaloa,

Eia ka i‘a lā he koholā,

He ‘ono no ke ali‘i, no Koananai,

He ho‘okauhua,

E ka Pūku‘iokalani ē,

E pa‘a i ka i‘a a pa‘a.

Eia lā he i‘a nui.

Ke moe nei nō ua koholā nei, ‘a‘ole he ‘oni, ‘o ia moe mālie nō. Ia wā, ‘i maila ‘o Kalaeomano, “E lākou nei, e ki‘i e hīki‘i a pa‘a i ke kaula ma ka hi‘u a ho‘opa‘a i ka lā‘au i kula nei. I ho‘okahi kaula ma ke po‘o a pa‘a ma nā ‘ēheu, ‘o ia ho‘i he halo.”

A pau kēia mau ‘ōlelo a Kalaeomano i mua o nā kānaka ikaika he kanahā. Ia wā koke nō, ua pa‘a akula i ka hīki‘i ‘ia. Ia manawa, ki‘i akula ‘o Kalaeomano a ma ka ‘i‘o o ke po‘o ma ka pane o ke po‘o, lawe a‘ela me ka make ‘ole, eia nō ke hanu nei. Lawe akula ‘o ia a hiki i mua o ke ali‘i, “Eia ka ‘ono, e pūlehu.”

“ ‘A‘ole.”

“E kō‘ala.”

“Kā!”

“E pūholo me ka pōhaku.”

“ ‘Uhuhū.”

“E lāwalu, he ‘ono ia, hui pū iho me ka lū‘au ‘ono o Kaluamo‘o a me ka pai‘ā o ka pali ‘o Makana, pau ‘ono a kahi ho‘okahi, halalē ke kai. A pōpō, kālua ka i‘a mai ke po‘o nō a ka hi‘u.”

A ma ke ao ‘ana a‘e, mākaukau ka imu. A ‘ā ka imu, ki‘i ‘ia ke koholā e ‘auamo, ‘elua kanahā o nā kākā ikaika. ‘A‘ole i ‘emo, waiho ana ke koholā i ka‘e o ka imu, kālua akula ke koholā, pau akula nā kākā i ka ho‘i i nā hale. Ua hana ‘ia kekahi lānai nui, he kanahā ka loa, he kanahā ka laulā. I ia wā, lohe ‘ia akula kēia hūhā. He mea hou iā kākou i kēia manawa, pau maila nā ali‘i o Hanalei me nā ali‘i o Hā‘ena, me nā hānai a lākou, a me nā ali‘i o Waimea a me nā ali‘i a pau e nānā i kēia mea hou. Ua ‘ākoakoa pū mai me nā keiki a Koanani mā. Ua hiki pū mai me ka hānai a Kaunalewa mā, ‘o ia ‘o Limaloa, no ka mea, he mea hou kēia. A mo‘a ke koholā, i mo‘a a‘e ka hana, ua hele a paluhē ka ua ‘o ka mo‘a le‘a. Ho‘omaka nā ali‘i e ‘ai i ua i‘a nei, ‘o ka hele ia a hala nā mahina ‘ekolu o ka ‘ai ‘ana, ‘ekolu nō ho‘i mahina o ka noho ‘ana o nā ali‘i i Waiakalua. Pau nō ho‘i kēia ‘ono o ke ali‘i.

Ma kēia hana ‘ana a ua ali‘i nei i kēia imu koholā, ua kapa ‘ia nō ia wahi a hiki i kēia manawa ‘o Kaluakoholā, he wahi kaulana ia a hiki i kēia wā e noho nei. Pau a‘ela kēia ‘ono o ke ali‘i. Ke helu akula, e piha nā malama ‘elima o ka hāpai ‘ana o kēia ‘ōpū o ke ali‘i. Ia manawa, pau ka noho ‘ana o nā ali‘i i kai o Waiakalua.

Ia wā, ua mana‘o nā ali‘i e ho‘i i Kaho‘iwai i ko lāua home pono‘ī. A mākaukau nā ali‘i e ho‘i mai mai Ko‘olau. Ua pau akula ka noho ‘ana i nā Ko‘olau, ho‘i maila i ka home pono‘ī i Kaho‘iwai. A hiki maila lākou i ka home. ‘O nā ali‘i a me nā mākuā o nā ali‘i, a me nā maka‘āinana. Aia a hiki i kauhale, ‘o ka hana nō a nā ali‘i ‘o ka hula a me ke kilu i nā pō a pau. ‘O ka hana nō ho‘i a nā ali‘iwāhine o Wailua a me Kapa‘a ka hele i ke kilu. Hele maila ‘o Kaluluohauola, ka ‘oi kelakela o ka nani a me ka u‘i, hui mai ho‘i me ka nani o Kapa‘a, ‘o ia ‘o Mailehuna, hui nā nani a kahi ho‘okahi. ‘O ka hana nō ke kilu, i ka pō i ka kilu ai, i ka pō i o Lā‘au. Hiki akula ua mau ali‘i nei i Kaho‘iwai, e kilu ana. E kani ana ke oli a Kalalea.

*Nani Nounou ke kuahiwi o Wailua,
‘Elua pua nani a ka maka e ‘ike nei,
‘O ku‘u maka kai ‘ike i ka moe,
Moe ‘ole ka lā‘au ‘oni o Kahihikolo,
Pakele ke aloha, mai loa‘a i ka moe,
E moe lā ho‘i paha, pono maoli,*

‘Ūhū, he aloha ē.

Māhele 6

10 Feberuari 1877

A pau kēia mele a Kalalea e oli nei me ka pa‘a pū nō i ka maile i kona lima, aia a pā ke kilu i ka mea e pā ai, a laila, i luna ona ka maile e kapalili ai. He mea mau nō ia no kēia ‘ano hana le‘ale‘a ma waena o nā ali‘i a me nā maka‘āinana i ka wā kahiko.

I kēlā manawa nō ho‘i, ku‘upau maila ‘o Kaluluohauola i kāna mele penei:

*‘Auamo i luna ka wai o Nāmolokama ē,
Pahe‘e pakika i ka limu ke kanaka ē,
He kanaka kipa ka hale, ua hiki mai ē,
Hiki mai ana ‘ano‘i wale ē,
Me he ‘ala lā no Maileha‘iwale ē,
Ha‘i ‘anapu wale ka pua o ke Ko‘olau ē,
‘U–hū, he aloha ē.*

A pau kēia mele a Kaluluohauola, a ‘o ia hele nō o ke kilu a pā nō, kapalulu ana ka welelau o ka maile i luna o Kaluluohauola, hui a‘ela ka ‘aha, pakelo akula i waho, e ho‘okō ana i ua hana ‘uko ‘ole o ia wā na‘aupō.

E waiho kākou iā lākou nei e kilu ana, a e huli a‘e kākou a e nānā iā Koananai a me ka ‘ōpū e hāpai nei, ke hele akula e piha pono nā mahina ‘eono. I ia wā, ‘ono a‘ela ke ali‘i wahine i ke kala koi o Waimea i O‘ahu, a huli a‘ela a pane aku i kāna kāne, “‘Ē, ‘ono mai nei kā ho‘i au i ke kala koi o Waimea i O‘ahu – pehea lā auane‘i e loa‘a ai kēia ‘ono o‘u?”

‘Ī maila ke kāne, “He loa‘a nō.”

“‘Auhea kā ho‘i ‘o Pōhakumalumalu?”

“Eia a‘e nō.”

“E ‘ōlelo aku iā ia e hele koke mai.”

I ia wā nō, hiki maila ‘o Pōhakumalumalu, a kū ana i mua o ke ali‘i. “Eia wau, he ui, he nīnau, he aha ka hua‘ōlelo?”

Pane maila ke ali‘i, “E ki‘i aku ‘oe i nā hoe wa‘a, iā Kalīpoa, Papaloa, a me ‘Ōneo, a ‘o ‘oe nō ho‘i, ‘ahā ‘oukou. E holo ‘oukou i Waimea i O‘ahu. I Kapaeloa na‘e ‘oukou e pae ai, a laila, e hele aku ‘oe a

hālāwai pū me Keahuahāpu‘u, a laila, e ‘ōlelo aku ‘oe iā ia no ka ‘ono o ka mo‘opuna āna i ke kala koi o Waimea, a nāna ia e hō‘eu a‘e i nā lawai‘a. A loa‘a nō ka i‘a, kū nō ‘oukou, ho‘i mai ana.”

I loa nō a pau ka ‘ōlelo a ke ali‘i, ‘o ka ho‘omākaukau ihola nō ia o ka wa‘a, a holo nō i ia ahiahi. A mai ia ahiahi nō a hiki i ke ao ‘ana, ua komo lākou nei i loko o Waialua. A i ka wā kakahiaka nui wale, pae ana lākou nei i Kapaeloa. Hele akula ‘o Pōhakumalumalu e hālāwai pū me Keahuahāpu‘u, no ka mea, ‘o kona makuakāne nō ia, ke kaikunāne no kona makuahine.

Uē ihola lāua nei, a pau ka uē ‘ana, nīnau iho ‘o Keahuahāpu‘u iā Pōhakumalumalu, “He aha kāu huaka‘i o ka hiki ‘ana mai nei?”

Pane mai ke keiki, “He ‘ono na kō mo‘opuna, na Koananai, ka wahine a Kalalea, kō mo‘opuna, keiki a Kapaopao me Kahala.”

Pane mai ‘o Keahuahāpu‘u, “Ua loa‘a keiki mai nei nō kā ho‘i lāua?”

“ ‘Ae, ua pu‘ulau i waho,” wahi a Pōhakumalumalu.

Nīnau hou maila nō ‘o Keahuahāpu‘u, “He aha ua ‘ono nei āu e ‘ōlelo mai nei?”

Pane mai ke keiki, “ ‘O ke kala koi o Waimea nei; a loa‘a nō lā, ho‘i mākou.”

‘Ī maila ka makuakāne, “ ‘Ae, ua loa‘a. Inā na‘e he makemake i ka i‘a malo‘o, aia ua hale lā, ua piha, a inā ho‘i no ka i‘a hou, e kali iki iho, a e hele a‘e au i nā lawai‘a.” He manawa ‘ole, ua mākaukau a‘ela ka ‘upena, a ahu ana i kahaone. ‘O ka holo akula nō ia o nā wa‘a a lana ana i ke ko‘a. I loa nō a ‘ike ke kilo i ka i‘a, kāhea a‘ela ‘o ia e ku‘u i ka ‘upena. A i ke ku‘u ‘ana nō ho‘i, ho‘okahi nō ‘ōpū, komo ka wa‘a o lākou nei; kū ka pe‘a, ho‘i mai ana i Kaua‘i nei. ‘O ka hele nō ho‘i ia a ‘ohi ka pili o ke ao, pae ana ka wa‘a i kai o Hālaulani. Hopu ihola nō ‘o Pōhakumalumalu ‘ehā kala, ‘o ka pi‘i ihola nō ia i uka o Kaho‘iwai; a i hō‘ea aku ko ia nei hana, e kilu mai ana nō nā ali‘i, a e kōnane mai ana nō kahi po‘e, kū ana nō ho‘i kēia me nā kala. He māmā aku a he māmā mai ho‘i kā lākou lā ‘ōlelo. Pane nō kēia, “I aloha ‘ia mai nei no ‘oukou a pau.”

Ma hope iho o ka pau ‘ana o nā kīkē‘ōlelo ‘ana, pūholo ‘ia ihola nā kala, i ho‘okō ‘ē ‘ia ai ka makemake o ke ali‘i wahine ma mua o ka ‘ai ‘ana o nā mea a pau.

I kēlā wā nō ho‘i, pane aku ‘o Pōhakumalumalu iā Kalalea, “E ho‘ouna a‘e ‘oe i ho‘okahi kanahā kanaka, e ‘auamo mai i ka i‘a, no ka mea, ua hele ka wa‘a a komo i ke kala koi.” Ua ho‘okō koke akula ‘o Kalalea.

Aia ho‘i a hiki aku ka i‘a i uka, ua hā‘awi like ‘ia i nā ali‘i a me nā maka‘āinana. ‘Akahi nō a ‘ai kekahi po‘e ali‘i a maka‘āinana ho‘i o Kaua‘i i kēia ‘ano kala, no ka mea, he lohe wale nō ko lākou i ke “kala kū, kala koi o Waimea.” Ua pau ko lākou kuhihewa no ke kala koi, koe na‘e ko lākou mana‘o nui ‘ana i ke kala kū, a i ka wā i hui ‘ia ai ‘o kēia pae moku ma lalo o Kamehameha I, ka na‘i aupuni kaulana, ‘akahi nō a ho‘okō ‘ia ko lākou mau ‘i‘ini no ke kala kū.

I ka piha ‘ana o nā mahina ‘ehiku, ua ‘ono a‘ela nō ua ali‘i wahine nei i ka uhi o Ni‘ihau, a ‘o ka ho‘okō wale nō ho‘i kā Pōhakumalumalu a me nā hoe wa‘a. ‘O ka holo nō ho‘i ia a pae ana i Ni‘ihau, i o Lamalina lā.

Nānā aku nō kā ho‘i, mākena nō ho‘i ua mea he uhi, ua hele ka uhi a ahuwale i ka lā i ka ua mea ‘o ka ‘i‘o launa ‘ole. ‘O ko lākou nei ‘eli ihola nō ia a nui, a i ka ho‘ohikihiki ‘ana, ua komo ‘ē nō ka wa‘a, koe ‘oko‘a iho nō ka uhi.

‘O ko lākou nei ho‘i maila nō kā ho‘i ia a waena moana, ‘o ke kahuli ihola nō ia o ka wa‘a, lana ana ka ‘auwae kahi ‘u‘uku; pau loa akula ka uhi i ka lilo, a lilo pū ho‘i me nā hoe. Noke wale ihola lākou nei i ka ho‘olana, ‘a‘ohe wahi mea a lana iki. ‘O ia hele ko lākou nei a pae ana i Pu‘upu‘upa‘akai, aia ia wahi ma kai aku o Pōki‘i. A no ka nele ho‘i o lākou nei i ka hoe ‘ole, pi‘i ihola lākou nei i kālai hoe i uka o Wainē. He ‘ekolu pule o lākou nei o ka noho ‘ana i ke kuahiwi, loa‘a nō ho‘i nā hoe.

‘O kēia make ‘ana o lākou, ua ha‘oha‘o ‘ia nō ia mea e ko Kaua‘i po‘e, me ka mana‘o ‘ia na‘e, ua pau pū nō lākou i ka make, ‘a‘ole lā he ‘āha‘ilono.

Māhele 7

17 Feberuari 1877

I ia manawa, ho‘ouna ‘ia ‘o Kioka e holo i Waimea, e nānā i ka wa‘a a me Pōhakumalumalu mā. Aia na‘e ho‘i i kona hiki ‘ana aku, lohe ihola ‘o ia i nā kama‘āina, aia lākou nei i uka o Makaweli i kālai hoe, no ka mea, ua ho‘i nui mai a pau i ka make i ka moana, a ua pau aku ka uhi a me nā hoe i ka lilo, a koe wale mai nō ‘o ka wa‘a a me ko lākou mau ola; ‘alua a‘e nei pule i kuahiwi, ‘o ke kolu kēia. (‘A‘ohe i hō‘ike mai nei ka mea kākākau, ua pi‘i ‘o Kioka i uka o Makaweli e hālāwai pū me Pōhakumalumalu mā).

A hala nā pule ‘ekolu o ka noho ‘ana o Pōhakumalumalu i uka o kuahiwi, loa‘a nā hoe, a ho‘i maila i kai o Waimea me ka mana‘o e holo koke nō i Ni‘ihau. Aia na‘e i ka hiki ‘ana i kai, ua puni loa ‘o kai i ka ‘ino. A hala ho‘okahi pule o ko lākou nei kali ‘ana, mālīe ihola ka ‘ino, a ‘o ka ho‘omaka hou ihola nō ia e holo hou i Ni‘ihau.

Iā lākou nei i holo ai a pae ana i Ni‘ihau, pā mua nō ka nīnau i kama‘āina, “Ho‘i hou mai nei nō kā ‘oukou?”

“ ‘Ae,” wahi a Kaua‘i.

Nīnau hou mai kama‘āina, “He aha ho‘i kēia?”

‘Ī akula ka po‘e Kaua‘i, “He aha mai kā ho‘i kā ‘oukou, ‘o ko mākou ho‘i aku nō paha ia a waena moana aku nei lā, kahuli ka wa‘a o mākou, pau aku ka uhi i ka lilo i ke kai, a lilo pū aku me nā hoe. Noke wale ho‘i mākou i ka ho‘olana a, ‘a‘ohe wahi mea a lana iki, a pae ana i Pu‘upu‘upa‘akai. Pi‘i mākou i uka o Makaweli i kālai hoe; he ‘ekolu pule o mākou i ke kuahiwi, ho‘i mai, me ka mana‘o e holo koke mai, eia kā ho‘i ua puni ‘o kai i ka ‘ino. A ho‘okahi pule o ke kali ‘ana, mālīe nō ho‘i ka ‘ino, a ‘o ko mākou holo mai nei nō ia.”

E waiho kākou i ka po‘e Kaua‘i, e ho‘onu‘u mālīe ana nō i ka uhi o Ni‘ihau, a iā Kalalea nō ho‘i a me Koananai, e huli a‘e kākou a nānā i ka mea nona ka mo‘olelo, ‘o ia ho‘i ‘o ‘A‘ahoaka, a ‘o ka ‘ewalu ia o kona mau mahina e hāpai ana i loko o ka ‘ōpū, aia na‘e, ua hala ‘ē akula ‘o ia i Hawai‘i, a ho‘okipa ‘ia e Mekanoni, ke kaikaina ‘o Ha‘eha‘e, a ‘o lāua wale nō nā wāhine ‘oi o ka u‘i ma ia wahi.

Iā ‘A‘ahoaka i Hawai‘i, i kēlā mahina, he mea ha‘oha‘o loa ia iā Koananai, no ka ‘ike ‘ana iho i kona ‘ōpū, ua ‘u‘uku loa, ‘ī aku ‘o ia i kāna kāne, “E ia nei, he ha‘oha‘o loa au i kēia ‘ōpū o‘u, ‘oi nui mai nei mai ka ‘ehā o ka malama a hiki i ka ‘ehiku, a i ka ‘ewalu, emi mai nei a ‘u‘uku, sme he mea lā ua he‘e wale ke keiki.”

Pane mai ke kāne, “ ‘A‘ohe i he‘e wale, aia nō i loko. Mali‘a he keiki kupanaha kēnā ‘ōpū ou, ‘akahi wale nō ho‘i keiki i nui ai kāu mau mea ‘ono, ‘o ka hele ia a ‘ono ‘ia ke koholā, no laila, e ho‘omanawanui nō kāua.”

I nā mākua wale nō e kama‘ilio nei, aia nō ‘o ‘A‘ahoaka i Hawai‘i, ua ho‘ohihi i ka nani a me ke ‘ala o Puna, e kāhiko mau ana i nā lehua o Kuokala a me nā hala o Ko‘oko‘olau, ua hele wale kēlā a paoa i ke ‘ala, i ka nānā iho.

*Nani Kūki‘i he kuahiwi no Kula,
Kāhiko nō Wai‘ale‘ale i ke ‘ala me ke onaona,
Onaona ‘a‘ala nōpu e wela i nā Kiakaunu,
He kaunu wahahe‘e na Kūkala‘ula.*

Ke ho‘oipo lā nō ua keiki lā o Kaua‘i nei iā Puna, ‘o ka hele ia a piha pono ka mahina o ka noho ‘ana, ho‘omaka lāua e ka‘apuni iā Hawai‘i. ‘O ka hele ho‘i a piha nā mahina he ‘umi, ke mau nei nō ka ‘u‘uku o ka ‘ōpū o Koananai, a pau loa a‘ela ko lāua ho‘omana‘o ‘ana, he keiki ko loko o ka ‘ōpū, ua hala ka wā hānau. A hala na‘e nā mahina ‘ekolu o ‘A‘ahoaka iā Hawai‘i, ‘o ia ho‘i ka piha ‘ana o nā mahina he ‘umikumamākahi, ho‘i mai ana ua keiki nei.

E nā hoa, e ‘ī mai paha auane‘i ‘oukou, “He ‘umi wale nō mahina, hānau ke keiki, a i kēia keiki a‘e nei ho‘i, he ‘umikumamākahi ka mahina.” E nā hoa, pēlā iho ‘a‘ole i hānau kā kākou koa ia mau mahina, he ‘umikumamālima mahina, hānau ‘o ia.

Ua ho‘i mai ua keiki nei i ka ‘umikumamākahi o ka malama, eia i loko o ka ‘ōpū kahi i noho ai. A i ia wā, piha hou a‘ela ka ‘ōpū o Koananai, no laila, ‘ī aku ‘o ia i ke kāne, “Ua nui hou a‘e nei ku‘u ‘ōpū i kēia wā.”

‘Ī akula ke kāne, “Kainō ho‘i ‘o ka‘u nō ia e ‘ī aku ana iā ‘oe, aia nō ke keiki i loko o ka ‘ōpū kahi i noho ai, hō‘ole mai ‘oe.”

Pane mai ka wahine, “ ‘A‘ohe o‘u mana‘o‘i‘o i kāu, ua ‘ike nō au, ‘a‘ohe ‘i‘o nō he keiki i ia mau malama, me he mea lā ua hele i kahi e hele ai, ‘akahi nō a ho‘i mai nei.”

Pane aku ke kāne, “Wahahe‘e wale nō ho‘i ‘oe e ka wahine. He aha lā kā ko kāua mea i ‘ike ‘ole ai i kona hele ‘ana a me kona ho‘i ‘ana mai nei? Ua pono nō lā ho‘i ko‘u ‘ike ‘ole ‘ana, ‘o ‘oe lā ho‘i, he ‘ole loa nō, ‘o ka ‘ole ia mai a‘u a iā ‘oe.”

A hala iho he mau lā, ‘ono hou a‘ela nō ‘o Koananai i ka hope wai o Mānā, a ‘o ia i‘a, he palu; penei na‘e ka ho‘omaopopo ‘ana, “He ‘o‘opu peke ko Hanakāpī‘ai, he ‘anae ko Anehola, he ‘ōpae mahiki ko Niumalu, he hinana ko Waimea, he hope wai ko Mānā.”

‘Ono loa mai ke ali‘i wahine i kēia i‘a, no laila, ua ho‘ouna ‘ia ‘o Kailiu e holo, no ka mea, he kūkini māmā ‘o ia no Kaua‘i nei; a i loko o ka lā ho‘okahi, loa‘a maila ka ‘ono a ke ali‘i.

‘O ka hana mau a nā ali‘i e noho ana i ia wā, ‘o ka haku mele no kēia keiki; a na Limanui ke mele i ho‘opuka ‘ia a‘e i ia wā, ‘o ia nō ho‘i kekahi makuahine o Koananai, a penei kāna mele:

*Ho‘okupukupu i luna ke ao a nui,
A nui ka eilani e ua i ke kuahiwi,
Aia nō i Pu‘e‘a ka ua ‘ana a ka ua,
Pohu wale nō kai he mālie,
Noho wale nō ke kini o Waiakalua,
Nei ka ua ke‘ehi i ka mu‘o o ke kukui,
I ke oho o ke ena ki ahopu,
Hopua e ke kae ka lā me ka makani,
Kai pae a ka ua noho i Pu‘upane,
Pane ‘ōlelo ka hale wai la‘a,
I ka nahele lā‘au i Kahihikolo,
Kele ka ua ma uka ka hale o Kalihi,
E ha‘i mai ‘oe i kou ke‘e,
Ua hi–ki nō ē.*

A pau ke mele a ia kupunawahine, hāpai a‘ela ho‘i kēia kupunawahine i kāna mele penei:

*Nani ka ‘ōiwi pali o Makana i ke kai,
I ka ‘ao‘ao maika‘i e ka iwi ku‘i,
‘O Kalena mā i Hale‘au‘au,
Nani a‘u pua e mā‘alo nei i ke aka,
Hahai ma mua ka lā me ka makani,
Kākā ‘aha‘ōlelo a lākou nei,
Kuhi lā i ka nema he mea maika‘i,
‘A‘ohe pua nani a ka maka i koe,
No ka lā o Ha‘alelea kekahi aloha,
E ha‘i mai ‘oe i ko‘u ke‘e,
Ua hi–ki nō ē.*

Eia ho‘i, i ka piha ‘ana o nā mahina he ‘umikumamālūa, ho‘omaka hou ua keiki nei e ha‘alele i nā mākua, a hele akula i Kūkuluokahiki, a ho‘āikāne me Ka‘ōnohiokalā. ‘Elua malama kona māka‘ika‘i ‘ana i nā pe‘a kapu o Kūkuluokahiki, a ho‘i maila ia e like nō me ma mua, a he mea mau nō ka ho‘ohuoi o nā mākua.

Ua piha pono nā mahina he ‘umikumamāhā, a ho‘okahi nō mahina i koe ‘o ka hānau nō ia. Aia na‘e, ua kau ‘ē ka weli o ka hānau keiki iā Koananai no kona ‘ike nō he hānau ‘ino ‘o ia. I loko o ia manawa, ‘ōlelo aku ‘o ia i ke kāne, “E ia nei, kau ‘ē maila nō kā ho‘i ia‘u ka weli o ka lā hānau, a ke mana‘o nei au e ho‘i i Ko‘olau e hānau ai kēia ‘ōpū o‘u.” ‘O ke kumu na‘e o ko Koananai mana‘o ‘ana pēlā, ‘o kona ho‘omana‘o nō iā Kanoeolaka‘i, kona pu‘ukalahala i nā wā a pau.

No kēia mea, ua noho nā ali‘i i ia mau lā e no‘ono‘o no ka pono a me ka pono ‘ole o ka ho‘i ‘ana i Ko‘olau. Ua ‘ākoakoa mai nā ali‘i a pau mai Wailua mai no kēia pilikia. Ua hele mai ho‘i ‘o Waiehu a me Kawelowai, kāna wahine, no ka mea ho‘i ‘o Wailua nō ko lāua wahi noho, a he kaikunāne nō ho‘i ‘o ia no Kahala. A ‘o ko Waiehu mana‘o, ‘o kēia mo‘opuna e hāpai nei, ‘o kāna mo‘opuna ia i mana‘o ai, a ua maopopo e lilo ana nō iā ia ia mo‘opuna, no ka mea, he koko ho‘okahi a he aha auane‘i ka mea e nele ai.

Ma muli o ke kūkā ‘ana a nā ali‘i a me nā maka‘āinana, ua ho‘oholo lākou no ka pono o ka ho‘i ‘ana i Ko‘olau. No laila, ma kahi a nā mea pilikia e hele ai, ma laila aku nō nā mea a pau e hele ai.

I ka hiki ‘ana o ka huaka‘i i Kahihikolo, ua mākaukau nā mea o ka hale iā Pueo, ua ho‘onani ‘ia me nā wehi o kuahiwi, ua ulua mai ke ‘ala a kū ka paila i kai. I ia wā, ua kokoke loa ka wā e hānau ai ua keiki koa nei, no laila, ho‘oholo ihola nā ali‘i a me nā mea a pau, e ki‘i mua ‘ia ke kahuna, ‘oiai aia nō ‘o ia ma Wainiha, i luna o Kilohana. I ka hiki ‘ana aku nō o ka ‘elele, e kau ana nō ka ‘apu ‘awa i ka waha o ua kahuna nei, a ‘o kona kino mai luna a lalo, ua hele ia a māhuna. I ia ho‘oku‘u ‘ana iho nō i ka ‘apu ‘awa, puka koke nō ka hua nīnau a ua kahuna nei, “Ka hua i ka umauma, ha‘ina.”

Pane aku ka ‘elele, “I ho‘ouna ‘ia mai nei au e ki‘i mai iā ‘oe, no ka pilikia o ke ali‘i wahine Koananai, no ka mea, ua kokoke mai ka wā e hānau ai.”

Nīnau mai ke kahuna, “‘Ahia a‘e nei mahina o ka hāpai ‘ana?”

‘Ī aku ka ‘elele, “He ‘ī mai auane‘i kāu ē he pono, ua hala ka wā kūpono no ka hānau ‘ana e ‘ike ‘ia nei, a he keu wale iho nei paha kēia, ‘umikumamāhā a‘e nei mahina i hala, a ‘o ka hapa kēia, no laila, ua kau ‘ē ka weli i ke ali‘i wahine a me nā mea a pau. Ke kama‘ilio nei kāua lā ‘eā, ‘o ko‘u mana‘o, aia nō i hope i ua pilikia lā.”

Kūlou ihola ke kahuna (Kanoeolaka‘i) i lalo, a i ke ea ‘ana a‘e, ‘ī maila ‘o ia, “Ke ‘ī mai ka ‘apu ‘awa a‘u i inu a‘e nei, ‘a‘ohe pilikia. A ‘o ke keiki, ‘a‘ohe kanaka maoli, akā, he ‘ano akua, he koa he kama‘eu no Kaua‘i nei. No laila, ‘a‘ole au e hele pū aku ana me ‘oe, no ka mea ho‘okahi pule i koe, a laila hānau, no laila, e ho‘i ‘oe a ‘ōlelo aku i ke ali‘i iā Kalalea, e ho‘omākaukau i kēia mau mea a pau a‘u e haha‘i aku nei iā ‘oe, ‘o ia ho‘i: [1] E ki‘i i ka wai a ka pāo‘o, aia lā i Nīhoa. E lawe mai—‘a‘ole me ka ipu a me ke po‘i—akā me ka lau o ka uhi o Ni‘ihau; pā‘ē ka lau a maika‘i, pī‘ao a pa‘a, a laila ho‘i mai. [2] E ki‘i i ka wai o Kemamo—‘a‘ole nō me ka ipu a me ke po‘i—akā, me ka mau‘u māku‘eku‘e;

pū'olo a pa'a, ho'i mai. [3] E ki'i i ka wai a Kawelomahamahi'a, aia lā i Hōmaikawa'a. 'A'ole me ka ipu, akā, me ka lau o ka hau. [4] E ki'i i ka wai kū'au hoe i ka pali, aia lā i Ho'olulu. 'A'ole me ka ipu e lawe mai ai, akā, me ka lau o ka 'iwa'iwa. Pau a'ela nā wai, eia ka mea i koe: [1] E ki'i i 'awa hiwa i Mai'akini, me ke a'a nō a me ka lau, a laila ho'i mai. [2] E ki'i i ka 'awa papa o Ko'uko'u, lawe mai me ke a'a a me ka lau nō. [3] E ki'i i ka 'awa mokihana, aia i Hanapēpē. Lawe pū mai nō me ke a'a a me ka lau. [4] E ki'i i pū 'awa papa 'ele'ele me ke a'a me ka lau nō. Aia i Nāpali, i luna o ke awa 'ūlili. 'Auhea 'oe, 'o kēia mau mea a pau a'u i haha'i aku nei iā 'oe, e ho'opa'ana'au loa 'oe o pau auane'i i ka nalowale, a 'o ka pilikia nō ia."

'Ī maila 'o Pōhakumalumalu, "Ua pa'ana'au loa ia'u nā mea a pau āu i haha'i mai nei."

"Eia hou nō kēia mau mea āu e ho'opa'ana'au ai: [1] I ho'okahi kāuna pua hau, aia lā i Kumukumu. [2] I ho'okahi kāuna mokihana. [3] I ho'okahi kāuna kili'o'opu, aia lā i luna o Wai'ale'ale. [4] I ho'okahi kāuna pua kaiāulu, aia lā i Mānā." A pau nā mea i ka haha'i 'ia, ho'omaka hou maila ke kahuna e nīnau no ka pa'ana'au a me ka 'ole. "He aha nā mea mua a'u i haha'i aku nei iā 'oe?" Hō'ike maila 'o Pōhakumalumalu, a hā'ule iholā kekahi, pane mai ke kahuna, "Hewa 'oe. Pehea ka lua?" Haha'i maila a hā'ule kahi, pane hou nō ke kahuna, "Hā'ule hou nō 'oe."

A pau kēia mau hana a ke kahuna, a laila, ‘ī maila ‘o ia, “Aia a Po‘alima, hele aku au a moe i Moloa‘a, i kahi ho‘i o Kalaeomano, a ma ka Po‘aono au e hiki aku ai.

I loa nō a pau nā ‘ōlelo a ke kahuna, ‘o ke kū a‘ela nō ia o Pōhakumalumalu, a ho‘i maila, a hiki ana i mua o Kalalea a me nā ali‘i, a hō‘ike akula i nā mea a pau a ke kahuna i haha‘i mai ai. A ma ia wā koke nō, huli a‘ela ‘o Kalalea, a pane pākahi akula i nā mea a pau i haha‘i ‘ia mai ai, me ka ‘ī ‘ana aku, “Eia ke kauoha a ke kahuna iā kākou a pau, a me nā mea ho‘i a pau a kākou e ‘imi ai a loa‘a ma mua a‘e o kona hiki ‘ana mai, no laila, ‘o wai auane‘i ka mea nāna e ki‘i i ka wai a ka pāo‘o?”

Pane maila ho‘i ‘o Papaloa, “Na‘u e ki‘i.” A na kēlā a me kēia mea i koho mai i kāna mea e ki‘i ai, a pēlā nō a pau pono nā mea i kauoha ‘ia mai.

I ka pau ‘ana nō o nā ‘ōlelo a Kalalea, kū a‘ela kēlā a me kēia e ki‘i i kāna mea i koho ai, a he manawa ‘ole, ua mākaukau nā mea a pau.

Aia na‘e i ka hiki ‘ana i ka pō i o Akua, ku‘i ihola ka hekili, ‘ōlapa a‘ela ka uila, nei a‘ela ke ōla‘i, ua ka ua koko, kahe ka wai ‘ula, ‘ōpa‘ipa‘i nā kūkulu o Kahiki. He ‘ekolu pō, he ‘ekolu ao, ‘a‘ohe wahi mea a hānau iki.

A hala hou nā lā ‘ekolu a me nā pō hou ‘ekolu, ‘a‘ohe nō he wahi mea a hānau iki. Aia na‘e ke kahuna i Moloa‘a i ia manawa, a ma ka Po‘aono, hiki maila ‘o ia ma Anehola, a e ōpū ana nō nā mea a pau no ka pilikia; a mai ia lā a pō, ‘a‘ole nō i lawelawe iki ke kahuna, no ka mea, ua hele pū mai lāua me Kalaeomano, a ma ka Po‘ahiku a‘e, a ma ka wana‘ao o ia lā, ‘o Akua ka pō ‘o Akua ke ao, a ‘o ‘Ikuā ka malama, no laila, ‘o ‘Ikuā kāne, ‘o Ho‘opaupauaho ka wahine, hānau kāne a me ka wahine i loko o ia manawa, he leo nui.

Ma ua wana‘ao lā, ho‘olale a‘ela ke kahuna e ku‘i i ka ‘awa a me nā mea a pau loa, a e hui pū me ka wai, kānana a ke po‘i, a laila, hāpai mai. He manawa ‘ole, ua mākaukau nā mea a pau, a kū ana i mua o ke kahuna. I ia manawa, hō‘ike ke kahuna i kona akamai; ho‘omaka ihola ‘o ia e pule, ‘o ka hele ia a ‘āmama, lālau ihola kona lima i ka wai, a hamo akula iā Koanana mai ke po‘o a nā wāwae; a pau ia, ‘iliki hou ihola nō ua kahuna nei i ka pule, ‘o ka hele nō ia a ‘āmama, komo akula nō ka lima i loko o ka wai, a hamo hou akula nō mai luna a lalo. ‘O ka hele nō ho‘i ia a kāuna ka pule ‘ana, kāuna nō ho‘i ka hamo ‘ana, ‘o ke ku‘i ihola nō ia o ka hekili, ‘ōlapa ka uila, nei ke ōla‘i, ua ka ua koko, kahe ka wai ‘ula, ‘ōpa‘ipa‘i nā kūkulu o Kahiki, a i hānau a‘e ka hana, eia kā he pu‘u koko wale nō. ‘Ī maila ua kahuna nei, “ ‘A‘ohe i pau ka pilikia, ‘oiai he pu‘u koko wale nō kēia i hemo mai nei, ‘a‘ohe keiki.”

Ho‘omaka hou ihola ua kahuna nei e pule a ia ‘āmama ‘ana a‘e nō, komo koke akula nō ka lima i loko o ke po‘i wai, a ‘o ka ho‘omaka hou akula nō ia i ka hamo ‘ana, mai ke po‘o a hiki i nā wāwae, a pēlā nō a pau kāuna o ka pule ‘ana, a pēlā nō ho‘i ka hamo ‘ana, ‘o ke ku‘i ihola nō ia o ka hekili; ‘o ka hele ho‘i ia a pau pono e like me ma mua, hemo ana he ‘alu‘alu, huli a‘ela ke kahuna a ‘ī mai, “Eia ke keiki lā he ‘alu‘alu. ‘O kēlā pu‘u koko akula, ‘o ka ‘ili ia, a ‘o kēia ‘alu‘alu lā, ‘o ke keiki ia.”

Ma kēia ‘ōlelo a ke kahuna, he mea kānalua loa ia na nā mea a pau, akā, ma ka wehewehe pono ‘ana mai a ua kahuna i ka ‘ī ‘ana mai, “Aia a pau ka makahiki, i ia wā ‘oukou e nā ali‘i e ‘ike ai i ke ‘ano o ke keiki, a i kēia wā lā ‘eā, he ‘alu‘alu wale nō a me ka pu‘u koko.”

Ma ‘ane‘i e waiho kākou i ka ‘alu‘alu, a e kama‘ilio kākou no ka pu‘u koko, no ka mea, ua lilo akula iā Kahawali a me Kanokamahine kāna wahine, aia i Puna, aia ma waena o Kapoho a me Puna, ‘o ia ‘o Kula a me Halekamahine, a na lāua nō i hānai a nui kēia pu‘u koko. A ‘o kēia mau mea na‘e, he mau mea pili nō iā Kapaopao, no ka mea, ‘o Kahawali, ‘o ia nō ke keiki a ko Kapaopao kaikaina, ua hele ‘o ia i Hawai‘i, a noho ma Kula i Puna, a ho‘āo me Kamiloholu, loa‘a ai ‘o Kahawali. ‘O Kanokawahine nō ho‘i, he ali‘i wahine nō ‘o ia no Puna, a ‘o Kula nō kona ‘āina hānau. Holoholo like nō lāua a hiki i ko lāua ho‘āo ‘ia ‘ana, a no ka loa‘a ‘ole o kā lāua keiki, ua holo mai lāua i Kaua‘i nei, me ka mana‘o e lawe i ke keiki e hāpai ana a ua ‘ā‘ume‘ume lāua me ka po‘e makemake keiki, ‘oiai nō na‘e ke keiki i loko o ka ‘ōpū, akā, ma ka lā na‘e i hānau ai, aia kā he pu‘u koko wale nō, pau a‘ela ka makemake o kekahi po‘e no ke keiki, akā, ‘o Kahawali na‘e, miki akula ‘o ia a mālama ihola i ua pu‘u koko nei, akā, aia na‘e ma ka wā a ke kahuna i wehewehe mai ai no ke ‘ano o ua pu‘u koko lā, e lilo ana ia i ‘ilio, ke hala ka makahiki. Ua kānalua loa kekahi po‘e, akā, ‘o Kahawali, lawe a‘ela nō ia a mālama ihola, a me ia pū‘olo nō lāua i ho‘i ai a hiki i Hawai‘i. Ua mālama lāua a hiki i ka hala ‘ana o ka makahiki, puka ‘i‘o maila he ‘ilio, a na lāua nō i hānai a hiki i ka nui ‘ana, a ua kapa ‘ia kona inoa ‘o Kanihookūkanaloa.

E waiho kākou i ka ‘ilio e nape ana i ka ‘olu o Waiaka‘ea, a e ho‘i a‘e kākou a e kama‘ilio no ke keiki ‘alu‘alu, no ka mea, i ka wā nō o ua ‘alu‘alu nei i puka ai i waho, pane koke a‘ela nō ke kahuna, “Eia ke keiki lā he ‘alu‘alu, aia a hala ka makahiki, puka aku ‘o ia i waho, a ‘ike ‘oukou he keiki, a i kēia wā he ‘alu‘alu wale nō. No ka mea, ‘o ke kino maoli o ke keiki, aia lā i Kūkuluokahiki me ke kaikua‘ana ‘ilio nō ona.”

Aia na‘e i ia manawa, ua huliāmahi nā mea a pau i ka haku mele i inoa no ke keiki, mai nā ali‘i a i nā maka‘āinana. A penei ke mele a kekahi ali‘i wahine:

*Nani Ka‘ala he kuahiwi no Wai‘anae,
Kāhiko nō Mā‘ili i ke ‘ala me ke onaona,
‘A‘ala onaona nā wāhine o ka ma‘o i ke kū,
E ho‘āikāne ana me ka lā i Pu‘uokapolei,
Lei Pu‘uku‘ua i nā hala ma ka ‘ehu kai,
He kai ‘o Ko‘olina, he uka ‘o Honouliuli,*

*‘O ka uli hewa o ka ‘ili iā ‘oe e ka makemake,
Makemake au i nā ‘anae holo o Kaihuopala‘ai,
E ho‘onu‘u au a kēna i ke kōi a ka mana‘o,
‘O ku‘u mana‘o, ua hiki mai ē,
‘U–hū, he aloha nō ē,
Ua hi–ki nō ē.*

A pau kēia mele, ua haku nō kekahi i kāna mele, ‘o ia ‘o Pāeaea, he ali‘i kāne, a penei kāna mele:

*Nani Wai‘ale‘ale he ipukai na ke kēhau,
Pahe‘e i ka noe luna o Maunahina,
Hina ke oho o ka mau‘u kalamālō,
Ku‘u hoa i ke anu o ‘Aipō ē, Hāhā ē,
Hala ka māpuna wai o Kikī‘ōpua,
Me he ‘ōpua lā ‘o Moku‘ae‘ae e ‘au nei i ke kai,
‘A‘ohe ‘a‘apo ‘ia ka Nāulu i ke kula,
He mea hana mau nō ka ua no Hanalei,
Lei Hihīmanu i nā lehua waimaka nui.
‘O ku‘u mana‘o, ua hiki mai ē,
‘U–hū, he aloha ē,
Ua hiki nō ē.*

I ka wā nō e hāpai ana, ua haku mua nō ‘o Kahawali i kāna mele, akā, i ka hānau ‘ana a‘e na‘e aia kā he pu‘u koko wale nō. No laila, ua noi mai nā ali‘i i ua mele nei, e ho‘oili no nā keiki mua, ua ‘au‘a nō ‘o Kahawali, a ho‘oili ihola ma luna o ka pu‘u koko wale nō; a penei ua mele nei:

*‘Oni e lele Ko‘oko‘olau i ka makani,
Lele ma‘opu nō i ka wai Ko‘olihilihi,
Aloha nā lehua o Hōpoe e ‘ai ‘ia nei e ka manu,
‘O ka moe ‘oni ‘ole a ke kai ‘o ‘A‘alamanu,
I ho‘oipo me nā lehua o Pana‘ewa,
Nānā aku ‘o ka laulā ma kai o Hā‘ena,
Ua pāweo nā ‘e‘ena i ka lehua makanoe,
I moe aloha me nā lehua o Kuokala,
Eia iho nō ka nani i Hanakaulua ē,
‘O ku‘u mana‘o, ua hiki mai–ē,
‘U–hū, he aloha ē,
Ua hiki nō ē.*

He nui nō nā mele i haku 'ia no kēia keiki, akā, e waiho kākou i ia mau mele, a pau ka makahiki o ka noho 'ana ma ke 'ano 'alu'alu, a puka aku ua kama'eu nei a kākou ma ke 'ano kanaka, a laila, ho'ouka aku nā mele inoa.

I loko o kēia wā e waiho nei ke keiki me ka 'alu'alu, ua ho'i akula 'o Waiehu a me Kawelowai me kā lāua hānai 'o ka 'alu'alu wale nō, akā, ma ka 'ōlelo a Kanoeoalaka'i, ke kahuna, aia a hala ho'okahi makahiki, 'ike 'oukou i ke keiki, a laila, 'o ko 'oukou wā ia e kapa aku ai i kona inoa 'o 'A'ahoaka.

Ua kapa 'ia kēia inoa ma muli o ka makemake wale nō o ke kahuna, e like me kona 'ike ma ke 'ano o kāna 'oihana. A no laila, 'o ke 'ano o ia inoa, he mālamalama, he koa, aia i luna o Wai'ale'ale.

Ma kēia mau ho'ākāka a ke kahuna, ma laila wale nō nā ali'i a me nā mākua i hilina'i nui ai, a 'o ia wale nō ho'i ko lākou pu'ukalahala.

He 'ekolu mahina o ka noho 'ana o Kanoeoalaka'i i Kaho'iwai, a ho'i akula 'o ia i kona home kuahiwi i luna o Kilohana, a noho ihola nō ho'i nā ali'i a me nā maka'āinana.

I ia noho 'ana iho nō o Koananai mā, hāpai hou a'ela 'o ia. 'O'i noho aku ho'i a hala nā mahina 'elima, 'ono a'ela 'o ia i ka uhu o Makapu'u. Poke mai ka uhu a li'ili'i, lomi iho ke ake, hui pū iho me ka limu pi'ipi'ilani o Maunalua.

I ka lohe 'ana nō o Kalalea, ua ho'ouna 'ia 'o Pōhakumalumalu a me kona mau hoa holo. I ia pō nō a ao, pae ana lākou nei i Maunalua. A loa'a no ka limu pi'ipi'ilani, a holo akula a pae ma kēlā 'ao'ao o Pāhonu. Moe ihola a ao a'e, ho'omākaukau maila nā wa'a o ka po'e lawai'a o ia kaha no ka hele 'ana i ka lawai'a uhu, a 'o ka po'e Kaua'i nō kekahi i hele pū me lākou lā, no ka mea he wahi pili iki nō ko lākou nei i kahi kanaka o Pāhonu, 'o ia 'o Lehuakona, he kama'āina no ia kaha, a he kaiko'eke nō ho'i 'o ia no Pōhakumalumalu, 'o ke kaikunāne ia o kāna wahine 'o Ka'akaulua.

Ua hā'awi 'ia mai nō ho'i iā lākou nei 'eono kāuna uhu, a ho'okomo 'ia ihola nō i loko o ka hale wa'a, he wahi e ho'omākaukau 'ia no nā i'a ho'ōla, i 'ole ai e make, a 'o ka ho'i maila nō ia, a pae ana i Hālaulani, e piha ana nō 'o kai i nā ali'i, he he'e nalu ka hana.

Ho'i loa akula nō lākou nei a hiki i uka o Kaho'iwai, hana 'ia ka 'ono o ke ali'i a maika'i, a pā'ina nō ho'i. 'O ka hele nō ho'i ia a piha ka 'eono mahina, 'ono hou nō ke ali'i i 'ea hope wai o Mānā, ho'ouna 'ia kekahi mea e ki'i, a loa'a maila.

'O ia noho aku nō ho'i ko lākou nei a piha nā mahina 'ewalu, 'ono hou a'ela ke ali'i i ka he'e o Kalihikai a me ka 'ina o 'Anini. 'Emo 'ole a loa'a maila kēia mau 'ono a ke ali'i wahine.

I ka piha 'ana ho'i o ka 'eiwa o ka mahina, haku ihola kekahi ali'i wahine i kāna mele penei:

*Nani Līhu‘e i ke ao a ka Nāulu,
Pahe‘e i ke one ke kai o Hālaulani,
He lani, he mea laha ‘ole na‘u e noho nei,
Ka noho ho‘okano a Keahi‘āloa i ke kula,
Kūmaka ku‘u ‘ike i nā lehua o Kahahei,
Hei akula ‘oe i ka ‘upena ku‘u a ka lawai‘a,
‘O ka hia‘ai wale aku nō i ka nani o ‘Aipō,
‘A‘ohe hana a Kauapaliloa,
Ke nihi a‘ela ma ke kua o Hā‘ena,
‘U–hū, ua la‘i ē,
‘U–hū, he aloha ē.*

A pau ke mele a ia kupunawahine, puana a‘ela ho‘i kekahi kupunawahine i kāna mele penei:

*Nani Wailua he loko wai na ka makemake,
He makemake ‘oko‘a nō na‘u ke one o ‘Āla‘a,
Huhui aku lāua me ke kai o Kahaloa,
‘A‘ohe loa o ke kula o Hanamā‘ulu e waiho nei,
‘O ka moe ‘oni ‘ole o ke kai o Niumalu.
Ua malu ke kula i ka houa e ke anu,
Anu ma‘e‘ele i ke koni a ka ua Nāulu,
‘A‘ohe hana a ka makani Kiuwailehua,
He lehua ke aloha na ka wai kū‘au hoe,
‘U–hū, ua la‘i ē,
‘U–hū, he aloha ē.*

Māhele 9

3 Maraki 1877

Mākena wale nā mele i haku ‘ia e nā ali‘i no ua keiki nei, akā, ma muli o ka makemake o ka mea kākau e lawe pākiko mai ana ‘o ia a ho‘opuka aku, i ‘ole e huhū mai ka ‘elemakule nāna kēia mo‘olelo.

‘O ka ‘ōpū o Koananai e hāpai ana i ia manawa, ua nui loa, a i ka piha ‘ana o nā mahina ‘elima, ‘ono hou a‘ela ke ali‘i i ka uhi molalehua o Makiala – ‘o ka hana nō ka pi‘i e ‘eli; na lāua lā nō e pi‘i, pi‘i pū nō me nā ali‘i a me nā ‘aialo; ‘eli kāne, ‘eli ka wahine, ho‘ā ke ahi, pūlehu ka uhi, ho‘okahi ka nukumo‘o like ‘ana.

Oi noho aku nō ho‘i lākou nei, a ‘ono hou a‘ela ua ali‘i nei i ka ‘ulu o‘o o Kalauokekī. Aia wale nō kēia mau wahi i Keālia. No kēia wahi ka ‘ulu ‘ula a momona ke ‘ai aku, ke pau nō ka ‘ulu ho‘okahi iā ‘oe, “Ko‘ū ka pu‘u i ka wai a ka Nāulu.” Loa‘a nō ho‘i kēia ‘ono, ‘ai ke ali‘i, pau ia pilikia.

Noho akula ho‘i lākou nei a hiki i ka malama i o Welo, a ma ka pō i o Huna, ku‘i ihola ka hekili, ‘ōlapa ka uila, nei ke ōla‘i, kaha ka wai ‘ula, ho‘omaka ihola ke ali‘i wahine e hānau, ‘ehā pō, ‘ehā ao o ka ho‘okōhi ‘ana, ‘a‘ohe wahi mea a hānau iki. ‘O ka hele ia a kūhelahela ke ali‘i wahine, a ‘o nā ali‘i ho‘i, ua hele a pili aku, no laila, ua kēnā ‘ia kekahi kanaka e ki‘i iā Kanoealaka‘i ke kahuna.

I ka pō ma mua a‘e o ka hiki ‘ana aku o ka ‘elele, ua ‘ike mua nō ‘o Kanoealaka‘i, e hiki aku ana kekahi ‘elele i mua ona ke ao a‘e. Aia na‘e i ke ao ‘ana a‘e, hiki ‘i‘o ana nō ka ‘elele. Pā nō kāhea i kama‘āina, komo akula kēia i loko. Nīnau maila ‘o Kanoealaka‘i, “Pehea ka pilikia o ke ali‘i?”

‘Ī akula ka ‘elele, “Kainō ho‘i ‘o ka‘u ia i ki‘i maila iā ‘oe, he pilikia auane‘i kēlā ‘a‘ole o kana mai. Ua hopohopo ka mana‘o o nā ali‘i, a no laila au lā i ki‘i mai nei iā ‘oe, a inā e loa‘a ‘ole ka pono ma kāu hana ‘ana, a laila, ‘o ka pilikia nō ia. No ka mea, ‘ehā a‘e nei pō, ‘ehā ao o ka nahunahu ‘ana, ‘a‘ohe wahi mea a hānau iki, ‘oi ikaika mai ka leo o ke ali‘i i ka auē, a pahemo pū wale mai nō.”

‘Ī maila ke kahuna, “‘A‘ohe pilikia, e ho‘i ‘oe a Kahihikolo, ‘ako aku ‘oe i ‘umi kāuna hua mokihana. Ho‘i aku nō ho‘i ‘oe a Kauhakakē, ‘ako aku ‘oe i ‘umi kāuna pua kukui. A hiki ‘oe ma Uluoma, ‘ako mai ‘oe i ‘elua pua lehua, i ho‘okahi ma kahi a ka lā i hiki mai ai, a i ho‘okahi ho‘i ma kahi a ka lā e napo‘o ai. Ho‘i nō ‘oe a ki‘i loa aku nō i ka wai o Kawelomahamahi‘a, aia i Hōmaikawa‘a, pū‘olo mai me ka lau o ka hau, a laila ‘oe ho‘i mai a hiki i ka hale. ‘Āpōpō ho‘i a ahiahi, hele aku au a moe i Moloa‘a, i kahi o Kalaeomano mā, a i ka wana‘ao, i ka pō i o Lā‘au au e hiki aku ai.”

A pau nō nā ‘ōlelo a ke kahuna, ‘o ko ia nei ho‘i maila nō ia a hiki i Kahihikolo, loa‘a nā kāuna hua mokihana; a hiki nō ho‘i i Kauhakakē, loa‘a nā kāuna pua kukui; a hiki nō ho‘i kēia i Uluoma, loa‘a nā pua lehua, ‘o ko ia nei ho‘i maila nō ia, ma kai loa nō kēia a hiki i Hōmaikawa‘a, a loa‘a nō ka wai, pū‘olo nō a pa‘a i ka lau hau, a ‘o ka ho‘i maila nō ia, me ke kipa kauhale ‘ole a hiki ana i mua o Kalalea a me nā ali‘i, a hō‘ike akula i nā mea a pau a ke kahuna i hahā‘i mai ai a me kona wā nō ho‘i e hiki mai ai. A ua lilo ia he mea hau‘oli i ka mana‘o o ke ali‘i wahine a me nā mea nō a pau, a ho‘okahi wale nō mea i koe, ‘o ke kali ‘ana aku i ka wā e hiki mai ai.

Ma ia lā a‘e a ahiahi, hele maila ‘o Kanoealaka‘i a moe i Moloa‘a, a ma ka wana‘ao i ‘ōlelo ‘ia, hiki maila ‘o ia, i lohe ‘ia aku i ka ‘ī ‘ana mai o ke oli:

Anu lā ē anu,

Anu ke kēhau hu‘i ma ke alo,

He malihini eia a hiki aku,

Hiki lā, hiki ē,

Hiki i ka malama ‘o Welo.

A pau nō ho‘i ke oli ‘ana a ke kahuna, pā nō kāhea a kama‘āina, a komo akula nō ho‘i kēia i loko, a huli koke a‘ela nō a nīnau i kahi kanaka ‘elele i ho‘ouna ‘ia aku, “Ua mākaukau anei nā mea a pau i kauoha ‘ia iā ‘oe?”

“Ua lako ia mau mea a pau,” wahi a kahi kanaka.

‘Ōlelo hou akula ke kahuna, “ ‘O nā kāuna mokihana a me nā kāuna pua kukui, e po‘e a wali, ho‘okomo i loko o ke po‘i, a hui pū me kēlā wai.”

A mākaukau kēia mau mea, hāpai ‘ia akula ke po‘i a me nā pua lehua ‘elua, a waiho ‘ia ihola ma ke alo o Koananai a me ke kahuna.

Aia na‘e i loko o ia manawa, hāpai a‘ela ke kahuna i kāna pule pale keiki, a puana a‘ela:

*E uli i ka wai ‘ōpua a lani,
A lani ola, ola ē,
He hana, eia lā,
E kūlana a ka po‘ipo‘i, a ola lā,
Ho‘ohemo ‘ia mai ana he keiki,
A ola lā, ua hemo,
Koia mai, a ola lā,
‘Āmama, ua noa.*

A pau kēia pule ‘ana a ua kahuna nei, hā‘awi akula ia i nā pua lehua, ho‘okahi iā Kalalea, a ho‘okahi nō ho‘i iā Koananai. I ia wā, ho‘okomo ihola ua kahuna nei i kona lima i loko o ke po‘i wai, a hamo akula ma ke kua o Koananai, mai ke po‘o a hiki i nā wāwae; a ‘o ke ku‘i ihola nō ia o ka hekili, ‘ōlapa ka uila, a nei ke ōla‘i, ua ka ua koko, kahe ka wai ‘ula. Ke ho‘omau lā nō ke kahuna i ka hamo ‘ana; ma ke kua ka mua, ma ka ‘ao‘ao ‘ākau ka lua, a ma ka ‘ao‘ao hema ho‘i ke kolu, a ma ke alo ka ‘ehā. A ia hamo ‘ana, ho‘omaka ihola kēia mai ke po‘o a hiki i ka houpo, ili ihola ke kuakoko i luna o ke kahuna, me ka ne‘e pū maila nō me kona mau lima a hiki ma ka piko, ‘alalā ana ke keiki i waho, a i nānā ‘ia iho ka hana, he kaikamahine.

A pau ke keiki i ka ho‘oma‘ema‘e ‘ia, a waiho ‘ia ihola pēlā, me ke kapa ‘ole ‘ia o ka inoa, aia a hala ke anahulu, hemo ka piko, a laila kapa ‘ia ihola ka inoa o ua kaikamahine nei, ‘o Hōkū‘alele, a ua lilo nō iā Kalalea a me Koananai ka hānai ‘ana o kēia keiki.

I ka pau ‘ana o kā ke kahuna mau hana, ho‘i akula ‘o ia i kona home kuahiwi, i ka uka ‘iu ano kanaka ‘ole, ho‘okahi nō kanaka ‘o nā manu noho kuahiwi.

Noho ihola nō ho‘i nā ali‘i, ‘o ka hula a me ke kilu ka hana, a ‘o ka haku mele inoa nō ho‘i no kēia kaikamahine. A na kekahi kupunawahine nō i haku i kēia mele, penei:

*Nani Hā‘ena i ka pali ‘o Nu‘alolo,
A Nu‘alolo i ka welona a ke ahi i ka maile,
E kokolo ana ka ‘auhau me ka momoku,
He ahi hō‘eha ia i ka ‘ili o ke kanaka,
Me he kanaka lā ka lā no Mailehuna,
A Mailehuna ‘ike i nā pe‘a heke a ke ko‘olau,
Me he ‘āuna manu lā i ke one o Ho‘ohila,
‘A‘ohe hana a ka wai kolo pu‘e i ke anu,
Anu Māmalahoa, lī i ke anu, i ke ko‘eko‘e,
Ahu kupanaha i ka ua Maka‘ūpili,
‘U–hū, ua la‘i ē,
‘U–hū, he aloha ē.*

He nui nō nā mele i haku ‘ia, a e waiho iki na‘e kākou a ka wā kūpono, a e ho‘i a‘e kākou a e nānā i ke keiki ‘A‘ahoaka ke koa, ua puka akula ‘o ia mai kona hānau kupaianaha ‘ia ‘ana, a ke hānai ‘ia nei ‘o ia.

Ma ‘ane‘i na‘e, e waiho ana kākou nona me kona mau kahu hānai, a e huli a‘e kākou a nānā aku i Hawai‘i no ka pu‘u koko e mālama ‘ia lā e Kahawali a me kāna wahine. Ua puka akula mai loko aku o ka pu‘u koko he keiki ‘ilio, ua like nō ia me ka mea i ho‘ākāka mua ‘ia e ke kahuna.

‘O kahi na‘e i waiho ‘ia ai ‘o kēia pu‘u koko, i loko nō ia o kekahi hōkeo, me ka wahī ‘ia a pa‘a i ke kapa ‘ō‘ūholowaiola‘a. Aia na‘e ma kekahi lā, ua holo ‘o Kahawali i ka lawai‘a, ‘oiai ‘o kāna hana mau nō ia, a ‘o Kanokawahine ho‘i, e kuku ana ‘o ia. A ‘o ua hōkeo nei, aia nō i luna kahi i kau ai, a e ho‘omau ana nō na‘e kēia i ka nānā ‘ana i laila. Pū‘iwa a‘ela na‘e kēia i ka ‘oni ‘ana a‘e o ua hōkeo nei, no ka mea, ‘a‘ohe makani ma ia lā e kuleana ai lā ho‘i ka ‘oni ‘ana. Ho‘omau loa nō ia i ka nānā ‘ana, aia na‘e, nui loa a‘ela ka lewa ‘ana o ua hōkeo nei i ‘ō i ‘ane‘i, me he kanaka hula pele lā. Ulupuni loa a‘ela kēia i ka maka‘u, me ka ho‘ohuoi i ke kumu o ka lewa ‘ana o kahi i waiho ‘ia ai ‘o ka hānai a lāua. Ua pōina na‘e iā ia nā ‘ōlelo a ke kahuna, akā, ho‘omana‘o a‘ela na‘e ‘o ia, ua komo ‘ia e ka ‘iole, a ‘o ia lā ke kumu i ‘oni ai. Akā, ‘ike ‘ē akula na‘e ‘o ia i ke kāne, e pae mai ana i ke awa ‘o Wai‘ula‘ula, aia nō ia wahi ma ka ‘ākau mai o ka lae ‘o Kumukahi. ‘O ko ia nei kū a‘ela nō ia a holo akula; ‘o nā lima, ‘o nā wāwae, a kū ana ho‘i i mua o ke kāne. Pane maila ke kāne, “He aha ka mea i paukikī ai kou holo ‘ana mai nei?”

‘Ī maila ka wahine, “He aha mai kā ka‘u! ‘O ka hōkeo kahi i waiho ‘ia ai ‘o ka hānai a kāua, ua komo ‘ia paha lā e ka ‘iole, a i ‘ole ia he aha lā. Nānā aku nō ho‘i, lewa launa ‘ole ua hōkeo nei i ‘ō a i ‘ane‘i, me he kanaka e hula pele ana.”

Ma muli o ko Kahawali ‘ano kilokilo, nānā a‘ela ‘o ia i nā ‘ōuli o ka lani, a ‘ī maila, “ ‘O ka hānai nō a kāua, no ka mea, ma nehinei, ‘o ia ka piha ‘ana o ka makahiki a ke kahuna i ‘ōlelo mai ai, a ma kēia lā ka ho‘omaka ‘ana o ka makahiki hou. No laila, e ho‘i ‘oe a wehe i ka ipu, ua puka akula ka hānai a kāua. A mai noho na‘e ‘oe a wehe na‘aupō, e pa‘a pū aku ‘oe me kēia i‘a ‘ula a ‘o kekahi pū‘awa nō ho‘i, a laila, hahau aku ‘oe. A i ia wā ‘oe e wehe ai i ke po‘i, no ka mea eia lā he kupua ka hānai a kāua. A inā nō ho‘i ‘oe e maka‘u, waiho iho nō pēlā a ho‘i aku au, a na‘u nō e wehe i ke po‘i.

I ia wā, ho‘i akula ua wahine nei a hiki i ka hale, e lewa mai ana nō ua hōkeo nei, me nā ānuenue ‘elua e pipi‘o ana ma waho, ‘o ka ‘e‘ehia ihola nō ia, a ma‘ule ihola.

Ko ke kāne noho ho‘i ia a ho‘i mai. Aia na‘e kāna wahine ua ma‘ule. He mea kaumaha loa ia i kona mana‘o a nānā akula nō i ka lewa mai o ka hōkeo, a nānā ihola ho‘i ua ma‘ule loa ka wahine. No laila, māhele lua ihola kona no‘ono‘o, a ho‘oholo ihola ‘o ia, e ho‘ā‘o mua ma ka ho‘opakele ‘ana i ka wahine, inā e hiki a hiki ‘ole paha.

Ki‘i akula ‘o ia i ke po‘i, a ho‘opiha ihola i ka wai, a waiho pe‘a ihola ‘o ia ‘elua lā‘ī i loko o ka wai. A lālau ihola ‘o ia i kekahi lā‘ī, a kuehu akula i luna o ka wahine, e ho‘omaka ana mai ke po‘o mai a hiki i nā wāwae me ka pule pū nō. ‘O ka hele nō ho‘i ia a kualima, ‘oni ana ka lau o ka wāwae. Ho‘omaka ho‘i ma ka lua o ka lā‘ī, ‘o ka hele nō ho‘i ia a kualima, ‘oni ana ke kino a puni, koe na‘e ka leo a me ke ka‘aka‘a ‘ana mai o nā maka. No laila, ho‘omaka akula kēia ma ka lomi ‘ana a hiki i ka puka ‘ana o ka hua‘ōlelo, a ola loa a‘ela.

Nīnau akula ke kāne, “He aha ke kumu o kēia make ‘ana iho nei ou?”

Pane maila ka wahine, “ ‘A‘ole au i ‘ike i ku‘u make ‘ana, akā, ‘o ka mea wale nō na‘e i maopopo i ku‘u mana‘o, aia wale nō i ka wā a‘u i ‘ike aku ai i kēlā mau ānuenue, ‘o ko‘u ‘e‘ehia ihola nō ia, eia kā ua make loa.”

‘Ī mai ke kāne, “Ho‘i mai nei paha wau e waiho ana, kainō ho‘i he waiho a hiamoe maoli lā ho‘i, eia kā ua hele loa nō. Mana‘o iho nei au e ki‘i mua i ka hānai a kāua, eia ho‘i, he aloha hope kona, a nou nō ke aloha mua, no laila, ho‘omaka iho nei nō au e hana mua iā ‘oe.”

Ma hope iho o kēia mau kama‘ilio ‘ana a lāua, nīnau akula ke kāne, “ ‘Auhea ka ‘a‘ahu kapa i ho‘omākaukau ‘ia no ka hānai a kāua?”

‘Ī maila ka wahine, “Aia nō lā i loko o kēlā ‘ope.”

Pane akula nō ke kâne, “E aho ho‘i hā e ki‘i aku ‘oe i kēia manawa, no ka mea, eia ka wā e puka mai ai ka ‘īlio mai loko mai o ka pu‘u koko.” Ki‘i akula nō ho‘i ka wahine a lawe maila i ua ‘a‘ahu kapa nei, a hā‘awi akula iā Kahawali.